

HİTİT İLAHİYAT DERGİSİ

Hitit Theology Journal

e-ISSN: 2757-6949

Cilt | Volume 22 • Sayı | Number 2

Aralık | December 2023

İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâṭibiyye'nin Muhtevasına İlişkin Taḥrîrât Uygulamaları: Neşr Bağlamında Bir İnceleme

Ibn al-Jazarî's Taḥrîrât Practices Regarding the Content of al-Shāṭibiyya: A Study in the Context of Nashr

Muhammed PİLGİR

Dr. | Dr.

Bağımsız Araştırmacı

Türkiye

Independent Researcher

Türkiye

muhammedpilgir@istanbul.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-0644-1942>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 09.07.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 08.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atf | Cite As

Pilgir, Muhammed. "İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâṭibiyye'nin Muhtevasına İlişkin Taḥrîrât Uygulamaları: Neşr Bağlamında Bir İnceleme". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/2 (2023), 702-722. <https://doi.org/10.14395/hid.1324594>

Yazar Katkıları: %100

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi.

Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hid/policy>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: %100

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review
It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints:

ilafdergi@hitit.edu.tr | <https://dergipark.org.tr/en/pub/hid/policy>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Ibn al-Jazarī's Tahṛīrāt Practices Regarding the Content of al-Shāṭibiyya: A Study in the Context of Nashr

Abstract

In this study, the *tahṛīrāt* practices of Ibn al-Jazarī on *al-Shāṭibiyya* and his influence on his successors in this regard are discussed. Due to various reasons such as being easy to memorize, short, and practical, the *manẓūm* works used in the teachings of Islamic sciences stand out as primary sources in the teaching of the science of *qirā'āt*. However, due to the fact that the *manẓūm* works contain laconic expressions and, in addition to this, if it is said specifically for the *manẓūm qirā'āt* works, the varieties of *qirā'āt* are encoded in the text, the aforementioned texts are in need of commentary. *al-Shāṭibiyya*, which is one of such writings that fall under *qirā'āt* literature, has an important place among these basic sources. In this context, commentaries on *al-Shāṭibiyya* have been written up to the present day, and *tahṛīrāt* studies have been conducted in which the *mujmal/ambiguous* and *muṭlaḳ* phrases were clarified and the unsuitable *wajīhs* inappropriate for recitation were weeded out. The main purpose of such works is to distinguish the *ṣahīḥ* from the *saḳīm* of the *wajīhs/varieties* of *qirā'āt* attributed to the *rāwīs/narrators*. While doing the authenticity of the narrations of the variations attributed to the narrators is examined by the authors, and the ones that are *muṭlaḳ* are *taḳyīd* and the ones that are *mujmal* are clarified. In the prose version of Ṭayyiba al-Nashr fī al-*qirā'āt* al-'ashr, Nashr al-*qirā'āt* al-'ashr, there are also *tahṛīrāt* practices on *al-Shāṭibiyya*. Ṭayyiba al-Nashr's inclusion of *al-Shāṭibiyya*, one of the works that served as a source for the al-'ashr al-ṣuḡrā program, makes the *tahṛīrāt* practices in Nashr on *al-Shāṭibiyya* meaningful. Notwithstanding, Ibn al-Jazarī's statements in his evaluations of the *tahṛīrāt* on *al-Shāṭibiyya* are seen as the starting point of this matter. Ibn al-Jazarī's phrases about Shāṭibī's additions to al-Taysīr and preferences are "خروج عن طريقه" and its derivatives. These statements are important for revealing whether *Ibn al-Jazarī* considered these *wajīhs* suitable for *aḥz*, his method in *tahṛīrāt*, and his influence on his successors. The issue of how the attitude of *qirā'āt* authors after *Ibn al-Jazarī* was realized through the discourse in question is also an important matter. Although studies related to *tahṛīrāt* literature in the modern period have been identified, these mostly consist of studies on the content of *Ṭayyiba al-Nashr* or studies explaining the nature of the discipline of *tahṛīrāt*. As far as can be determined, in the recent period, there have not been any studies that reveal *Ibn al-Jazarī's* *tahṛīrātism*. Nor is there any that is done especially through *al-Shāṭibiyya*. In addition, the studies named *al-Tahṛīrāt 'alā al-Shāṭibiyya bayna al-qirā'a wa al-man'* and "Hirzū'l-Emānī Bağlamında Ortaya Çıkan Tahṛīrāt Edebiyatı'nın Tespit ve Tahlili" are some of the prominent studies on *al-Shāṭibiyya*. In this context, in this study, Ibn al-Jazarī's *tahṛīrāt* practice on *al-Shāṭibiyya* in Nashr al-*qirā'āt* al-'ashr has been examined. At the same time, his *tahṛīrātism* is explained through his *tahṛīrāt* practices on *al-Shāṭibiyya* and its impact on his successors. Additionally, the effects of this situation on the teaching of *qirā'āt* have been pointed out in the particular of the *qirā'āt* maslaks/ṭuruḳ that emerged in Ottoman geography. The main sources of the study are the works named *al-Shāṭibiyya*, *al-Taysīr*, and *Nashr*. The *tahṛīrāt* studies on the contents of *al-Shāṭibiyya* and *Ṭayyiba al-Nashr* and the *al-Shāṭibiyya* commentaries are secondary sources for this study. In this regard, the information in these works is compared with the *tahṛīrāt* practices performed in *Nashr*, and the diversification of *tahṛīrāt* literature in terms of methodology in relation to the subject is revealed. Specific to the examples discussed and pointed out in the study, Ibn al-Jazarī's *tahṛīrāt* activities on *al-Shāṭibiyya*; it has been determined that it happened about the *qirā'āt* variations that Shāṭibī deviated from his *isnād* in *al-Shāṭibiyya*. The expression "خروج عن طريقه", which he usually uses for these situations, etc. It is understood that he did not use the phrases to forbid the related *qirā'āt* *wajīhs*. Because it has been observed that the differences in the examples, which are the subject of the study, are seen as *Shāṭibī's* preferences/*ihṭiyārs*. It should also be mentioned that, in the study, it has been determined that there are two different schools among *Ibn al-Jazarī's* successors: those who accept his related discourse as the starting point and act with the apparent meaning of the aforementioned promise, and those who consider these expressions of him only as a warning and take into account *Shāṭibī's* preferences. As a matter of fact, the reflections of this situation on the preferences of the *qirā'āt* maslaks/ṭuruḳ have also been observed.

Keywords: Qirā'āt, Tahṛīrāt, Maslaks/Ṭuruḳ of Qirā'āt, Ibn al-Jazarī, Shāṭibī, Nashr al-Qirā'āt al-'Ashr, al-Shāṭibiyya.

İbnu'l-Cezerî'nin eṣ-Şâṭibiyye'nin Muhtevasına İlişkin Tahṛīrāt Uygulamaları: Neşr Bağlamında Bir İnceleme

Öz

Bu çalışmada, İbnu'l-Cezerî'nin eṣ-Şâṭibiyye üzerine yaptığı tahṛīrāt uygulamaları ve onun bu konuda haleflerine olan etkisi ele alınmıştır. Kolay ezberlenebilir, kısa ve pratik olmaları gibi sebeplerden dolayı İslâmî ilimlerin öğretiminde kullanılan manzum eserler, kıraât ilmi tedrisatında birincil kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Fakat manzum eserlerin veziz ifadeler içermesi ve buna ilaveten manzum kıraât eserleri özelinde söylenecek olursa kıraât ihtilaflarının metnin içine şifrelenmiş olması dolayısıyla mezkûr metinler şerḥ edilmeye muhtaçtır. Kıraât edebiyatına ait bu tarz teliflerden biri olan eṣ-Şâṭibiyye de temel kaynaklar arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda günümüze değin eṣ-Şâṭibiyye üzerine şerḥler yazılmış; mücmel ve muṭlaḳ ifadelerin

netleştirilip ağız edilmesi uygun görülmeven vecihlerin ayıklandığı tahrîrât çalışmaları yapılmıştır. Bu tür eserlerin temel amacı, râvîlere nispet edilen kırâât vecihlerinin şahîh olanını saķım olanından ayırmaktır. Bu yapılrken râvîlere isnâd edilen ihtilaflara ait nakillerin sıhhati, müellifler tarafından mütalaa edilmekte ve bunlardan muţlak olanlar takyîd, mücmel olanlar ise beyân edilmektedir. *Ṭayyibetu'n-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr'in* mensur hâli olan *Neşru'l-'kırââti'l-'aşr'* da da eş-Şâtıbiyye üzerine tahrîrât uygulamalarına rastlanmaktadır. Ṭayyibetu'n-Neşr'in el-'aşru's-şuğrâ programına kaynaklık eden eserlerden biri olan eş-Şâtıbiyye'yi de kapsaması, eş-Şâtıbiyye üzerine Neşr'de yapılan tahrîrât uygulamalarını anlamlı kılmaktadır. Mamafih İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahrîrât değerlendirmelerinde kullandığı ifadeler, bu bahsin başlangıç noktası olarak görölmektedir. Şâtıbî'nin *et-Teysîr*'e yaptığı ziyadeler ve ihtiyârlar/tercihler hakkında İbnu'l-Cezerî'nin kullandığı söz konusu ifadeler ise “خروج عن طريقه” ve türevleridir. Bu ifadeler, İbnu'l-Cezerî'nin mezkûr vecihleri ağız için uygun görüp görmediğini, tahrîrâtteki yöntemini ve halefleri üzerindeki etkisini ortaya koyması bakımından önemlidir. İbnu'l-Cezerî sonrası kırâât müelliflerinin bu konudaki tavrının söz konusu söylem üzerinden nasıl gerçekleştiği meselesi de mühim bir durumdur. Modern dönemde tahrîrât edebiyatına dair çalışmalar tespit edilmekle birlikte bunlar, daha çok *Ṭayyibetu'n-Neşr'in* içeriği hakkında yapılmış çalışmalardan veya tahrîrât disiplininin mahiyetini açıklayan araştırmalardan ibarettir. Tespit edilebildiği kadarıyla İbnu'l-Cezerî'nin tahrîrâtçılığının ortaya konulduğu ve bunun da bilhassa eş-Şâtıbiyye üzerinden yapıldığı araştırmalara yakın dönemde yeterince rastlanmamıştır. Bununla birlikte *et-Tahrîrât 'ale's-Şâtıbiyye beyne'l-kırâati ve'l-men'* ve “Hirzül-Emânî Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrîrât Edebiyatı'nın Tespit ve Tahliili” adlı çalışmalar, eş-Şâtıbiyye ile ilgili öne çıkan çalışmalardan bazılarınıdır. Bu bağlamda, bu çalışmada İbnu'l-Cezerî'nin *Neşru'l-'kırââti'l-'aşr'da eş-Şâtıbiyye* üzerine yaptığı tahrîrât ameliyesi incelenmiştir. Bununla beraber onun tahrîrâtçılığı; onun eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahrîrât tatbikatları ve bunun haleflerine olan etkisi üzerinden anlatılmıştır. Ayrıca bu durumun kırâât tedrisatına etkilerine, Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan kırâât meslekleri özelinde işaret edilmiştir. Çalışmanın temel kaynakları eş-Şâtıbiyye, *et-Teysîr* ve *Neşr* adlı eserlerdir. eş-Şâtıbiyye ve *Ṭayyibetu'n-Neşr*'in muhtevaları üzerinde icra edilen tahrîrât çalışmaları ve eş-Şâtıbiyye şerhleri ise incelemenin tali kaynaklarıdır. Bu kapsamda söz konusu eserlerdeki malumat, *Neşr*'de icra edilen tahrîrât tatbikatlarıyla mukayese edilerek tahrîrât edebiyatının konuyla alakalı olarak yöntem bilimi açısından çeşitlenmesi ortaya konulmuştur. Çalışmada ele alınan ve işaret edilen örnekler özelinde İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahrîrât faaliyetlerinin; Şâtıbî'nin eş-Şâtıbiyye'deki uşûlünden/isnâdından saptığı kırâât ihtilafları hakkında gerçekleştiği tespit edilmiştir. Onun bu durumlar için genellikle kullandığı “خروج عن طريقه” ifadesini, vb. ifadeleri ilgili kırâât vecihlerini menetmek için kullanmadığı anlaşılmıştır. Zira çalışmaya konu olan örneklerdeki farklılıkların Şâtıbî'nin ihtiyârları olarak görüldüğü müşahede edilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki incelemede, İbnu'l-Cezerî'nin halefleri arasında iki farklı ekol olduğu tespit edilmiştir: Onun ilgili söylemini başlangıç noktası kabul edip mezkûr sözün zahîrî anlamıyla amel edenler ve onun bu ifadelerini sadece bir ikaz olarak görüp Şâtıbî'nin tercihlerini dikkate alanlar. Nitekim bu durumun kırâât mesleklerinin tercihlerine yansımaları da gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kırâât, Tahrîrât, Kırâât Meslekleri, İbnu'l-Cezerî, Şâtıbî, Neşru'l Kırââti'l-'Aşr, eş-Şâtıbiyye.

Giriş

Tahrîrât, tahrîr kelimesinin çoğulu olup lügatte “düzeltmek, pekiştirmek, araştırmak ve incelemek” kelimelerine karşılık gelmektedir.¹ Yine bu kelime lügatte, تحرير الكتاب şeklinde terkip içerisinde kullanılmakta olup “Harflerin yerli yerinde dosdoğru kullanılması” ve “Kusur ve ayıplardan arındırılması” anlamlarını haizdir.² Tahrîr kelimesinin çoğulu olan tahrîrât, herhangi bir ilmi meselede konuyu tahkik, tenkit ve ıslah etmek, doğruyu yanlıştan ayırmak manalarında kullanılan bir kavramdır.³ Bu terimle kırâât ıstılahında ise terkîbin⁴ meydana gelmemesi için kırâatin herhangi bir hatadan veya kapalılıktan ayıklanıp tashih ve ıslah edilmesi, ayrıca şarîhlerin nakledenlerine isnâd edilerek rivâyetlerin birbirine karışmasının engellenmesi

¹ Ebu'l-Fadl Cemâluddin Muḥammed b. Mukerram İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Şâdir, ts.), 4/184. Benzer ifadeler için bk. Ebu'l-Feyd Muḥammed el-Murteḏâ b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdirrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. İbrâhîm et-Terzî vd. (Kuveyt: el-Meclisu'l-Vaṭaniyyu li's-Seḳâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1392/1972), 10/588; Ferîde Schio, “et-Tahrîrât ve'l-iḥtiyârât fi'l-kırââti'l-Ḳur'âniyye ve 'alâkatuhâ bi-ikrâi'n-Nebiiyyi şallallahu 'aleyhi ve sellem ve ikrâihî”, *Mecelletu Câmi'ati'l-Emîr 'Abdilḳâdir li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye* 30/2 (Haziran 2016), 17.

² İbrâhîm Muḥammed el-Cermî, *Mu'cemu 'ulûmi'l-Ḳur'ân: 'Ulûmu'l-Ḳur'ân, et-tefsîr, et-tecvîd, el-kırâât* (Dimâşk: Dâru'l-Ḳalem, 1422/2001), 80.

³ Schio, “et-Tahrîrât”, 17.

⁴ Tahrîrât ameliyesinde telfîk, hâlṭ ve iḥtilâṭ kavramları terkîb kelimesiyle aynı manada kullanılmaktadır. Bk. Mustafa Atilla Akdemir, “Kıraat İliminde Tahrîrât Meselesi”, *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (Aralık 2018), 83-112; Recep Koyuncu, “Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İliminde Tahrîrât Geleneği: İbnu'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme”, *Uluslararası İbnu'l-Cezerî Sempozyumu* 01-04 Kasım 2018, Genel Koordinatör: Huriye Martı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 665-690.

amaçlanmaktadır.⁵ Mezkûr terimin kırâât ilmindeki keyfiyetine dair efradını cami, ağıyarını mâni kabul edilebilecek tanımı ise şu şekildedir:

Kitabî naklin zahirindeki mutlak ifadeden hareketle oluşması muhtemel uygulama hatalarının önüne geçme, kaynaklarının ve ilgili tariklerinin tespitini, nakil halkalarının doğru tesis edilmesini sağlayarak, bilgiyi olması gerektiği keyfiyetiyle netleştirme (takyid etme), böylece farklı tarikler arasında muhtemel nakil karışıklıklarının oluşmasını engelleme ve onaylanmayan okuyuşları ayıklama amacını taşıyan çalışmalardır.⁶

eş-Şâtıbiyye'nin⁷ manzum bir kırâât eseri olması ve aslı⁸ mesabesinde olan *et-Teysîr*'le⁹ arasında birtakım farklılıkların bulunması,¹⁰ ayrıca muṭlaḳ ve mücmel anlatımlar içermesi nedeniyle onun tazammun ettiği bazı vecihlerde, tahrîrât gereksinimi kendini göstermektedir.¹¹ Mamafih *tahrîrât* disiplininin öncülerinden biri olduğu öne sürülen İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429),¹² Neşr¹³ adlı eserinde kaynaklarından aktardığı bilgileri tahkik etmekle beraber¹⁴ eş-Şâtıbiyye'nin havi olduğu vecihler için de aynı şekilde *tahrîrât* uygulamaları icra etmektedir.¹⁵

eş-Şâtıbiyye'nin; el-‘aşru’s-şuḡrâ programına kaynaklık eden eserlerden biri olması,¹⁶ İbnu'l-Cezerî'nin onun üzerine yaptığı tahrîrât uygulamalarını anlamlı kılmakta ve onun kullandığı ifadeler, bu bahsin hareket noktası olarak kabul görmektedir. Şöyle ki Kâsim b. Fîrruh eş-Şâtıbî'nin (ö. 590/1194) gerek *et-Teysîr*'e yaptığı ziyadelerle alakalı gerek Şâtıbî ve Ebû ‘Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) eş-Şâtıbiyye'nin ve *et-Teysîr* tilâvet isnâdlarına muhalefet ettikleri durumlarla alakalı olarak İbnu'l-Cezerî'nin kullandığı خروج عن طرقة ifadesi ve türevleri, *tahrîrât*

⁵ Ervâ Seyyid Ahmed Hâil es-Seyyid, “Dirâse”, *Tahrîru Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââti'l-‘aşr: Min evveli sûrati Yûnus ilâ nihâyeti sûrati's-Şâffât*, mlf. es-Seyyid Hâşim Muḥammed el-Maḡribî, thk. Ervâ Seyyid Ahmed Hâil es-Seyyid (Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, ts.), 14. Benzer ifadeler için bk. *Multeḳâ Ehli't-Tefsîr*, “Multeḳâ'l-kırâât ve't-tecvîd ve rasmî'l-muḫşaf ve dâbtihî” (Erişim 11 Nisan 2023); Ahmet Gökdemir, *Ali b. Süleyman el-Mansûri ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), 137-138.

⁶ Akdemir, “Kıraat İliminde Tahrîrât”, 85. Benzer ifadeler için bk. Muḥammed b. Ahmed el-Mutevellî, *el-Burhânu'l-aşdaḳ ve's-şîrâtu'l-muḫaḳḳaḳ fi men'il-ḡunneti li'l-Ezraḳ*, “el-Burhânu'l-aşdaḳ ve's-şîrâtu'l-muḫaḳḳaḳ fi men'il-ḡunneti li'l-Ezraḳ”, thk. ‘Abduḳayyûm b. ‘Abdilḡafûr b. Kameriddîn es-Sindî, *Mecelletu Ma'hedi'l-İmâm eş-Şâtıbî* 13 (2012), 363; Muḳsim Muḫtâr, “İlmu't-tahrîrât beyne't-ṭarîkatil-Maḡribiyye ve't-ṭarîkatil-Meşrikiyye”, *el-Kırââtu'l-Kur'âniyye fi'l-‘âlemi'l-İslâm: Evḍâ' ve meḳâşid* (Rabat: er-Râbiṭatu'l-Muḫammediyye li'l-'Ulemâ', 2014), 577-578.

⁷ Kırâât ilmi tedrisatında yararlanılan ve Kaşîdetu'l-lâmiyye diye de bilinen eş-Şâtıbiyye, Şâtıbî tarafından kaleme alınmış ve 1173 beyitten müteşekkil manzum bir eserdir. İbnu'l-Cezerî, kırâât ilminde bunun kadar şöhret bulan ve kabul gören başka bir kitap bilmediğini zikretmektedir. Bk. Ebû'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Ġâyetu'n-nihâye fi tabaâti'l-kurrâ*, nşr. Gotthelf Bergstraesser (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1427/2006), 2/20-21.

⁸ eş-Şâtıbiyye'nin *et-Teysîr*'in muhtasar hâli olduğunu bizzat Şâtıbî zikretmektedir. Bk. Ebû Muḥammed Kâsim b. Fîrruh b. Hâlef eş-Şâtıbî er-Ru'aynî, *Metnu's-Şâtıbiyye: Hirzu'l-emânî ve vechu't-tehânî fi'l-kırââti's-seb'*, tsh. Muḥammed Temîm ez-Zu'bi (Dimâşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1431/2010), 6 (68. beyit).

⁹ Bu eser, kırâât ilmi otoritelerinden olan Ebû ‘Amr ‘Uşmân ed-Dânî tarafından kaleme alınan kaynak kitaplardan biridir. Bk. Abdurrahman Çetin, “Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (1991), 39-40.

¹⁰ Eren Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hirzu'l-Emânî Örneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 107; Ömer Türkmen, “Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım”, *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (Kasım 2021), 92-93.

¹¹ Akdemir, “Kıraat İliminde Tahrîrât”, 86-87; Osman Bostan, *Ahmed er-Rüşdî ve Mürsidü't-Talebe Adlı Eserinin Kıraat İlimindeki Yeri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 119.

¹² Akdemir, “Kıraat İliminde Tahrîrât”, 89.

¹³ İbnu'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââti'l-‘aşr* adlı eserini Bursa'da kaleme almıştır. Daha sonra bu eserini *Tayyibetu'n-Neşr fi'l-kırââti'l-‘aşr* ismiyle manzum hâle getirmiş ve yine *Ṭakrîbu'n-Neşr fi'l-kırââti'l-‘aşr* adıyla ihtisar etmiştir. İbnu'l-Cezerî'nin bu eserleri zamanla kırâât tedrisatının temel eserlerinden olmuştur. Detaylı bilgi için bk. Ali Osman Yüksel, *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 167-179; Abdulhamit Birışık, “en-Neşr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Ekim 2023).

¹⁴ Bk. Ebû'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Neşru'l-kırââti'l-‘aşr*, thk. Eymen Ruşdî Suveyd (İstanbul: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, Beyrut: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1439/2018), 1-5/93-2944.

¹⁵ Örnek için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547.

¹⁶ ‘Abduḳallâh Efendîzâde Muḥammed Emin Efendî, *Umdetu'l-hullân fi içâhi Zubdeti'l-irfân*, thk. Mehmet Çaba (İstanbul: Haciveyisade İlim ve Kültür Vakfı, 2021), 1/33-35.

uygulamalarının istinatgâhı olarak görülmektedir.¹⁷ Buradan hareketle çalışmanın problem cümlesi, “İbnu’l-Cezerî, kullandığı خروج عن طرقة ve benzeri ifadelerle söz konusu vecihleri menetmekte midir ve onun ardıllarının bu konudaki tavrı değişken midir?” ifadeleri olarak belirlenmiştir.

Tahrîrât disiplininde takip edilen farklı yöntemlerin kırâât tedrisatına yansımalarından dolayı mezkûr disiplin müelliflerinin konu hakkındaki tutumlarının ortaya konması önem arz etmektedir. Nitekim çalışmada yukarıda zikredilen sorular çerçevesinde, خروج عن طرقة ifadesi ve türevleriyle İbnu’l-Cezerî’nin maksadının ve bu anlatımıyla haleflerindeki inikâslarının ortaya konulması amaçlanmaktadır. Bu çalışmayla onun tahrîrâtçılığı tavzih edilerek onun ardıllarına etkisi ortaya konulmakta ve eş-Şâtıbiyye’nin şumulündeki kırâât ihtilaflarının tahrîrât disiplininin etkisiyle nasıl farklılaştığı gösterilmektedir.

Tahrîrât disiplinine dair gerek Türkiye’de gerekse diğer İslâm ülkelerinde modern dönemde kaleme alınmış çalışmalar bulunmaktadır. Fakat bu çalışmalar çoğunlukla Tayyibetu’n-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr¹⁸ adlı eserin muhtevası üzerine yapılmış çalışmalardan veya tahrîrât disiplinini tanıtıcı mahiyette araştırmalardan ibarettir.¹⁹ Tespit edilebildiği kadarıyla İbnu’l-Cezerî’nin tahrîrâtçılığının ortaya konulduğu ve bunun da bilhassa eş-Şâtıbiyye üzerinden yapıldığı araştırmalara ise pek rastlanmamaktadır.²⁰ Bu çalışmada, kırâât ilmi tedrisatında en çok yer verilen eserlerden biri olan eş-Şâtıbiyye’nin tazammun ettiği vecihlerden aḥz edilmesi konusunda ihtilaf bulunan kırâât ihtilafları üzerinde İbnu’l-Cezerî’nin yaptığı tahrîrât ameliyesi ele alınmaktadır.

Çalışmada İbnu’l-Cezerî’nin kırâât ihtilaflarının tahrîrâtında takip ettiği yöntemin; eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahkik ameliyesinden uşûl ve ferşu’l-hurûfa dair ikişer örnekle tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada, kırâât ilmine ve bu ilmin alt disiplinlerinden biri olan tahrîrâta dair gerek klasik gerek muasır dönem kaynaklardan istifade edilmektedir. Çalışmaya kaynaklık eden temel eserler, Şâtıbî’nin eş-Şâtıbiyye, Dâni’nin et-Teysîr ve İbnu’l-Cezerî’nin Neşr adlı eserleridir. Araştırmancın sacayağını, kırâât ilminin başyapıtlarından olan bu üç eser teşkil etmektedir. İbnu’l-Cezerî öncesi ve sonrasında eş-Şâtıbiyye üzerine kaleme alınan şerhler ve tahrîrât disiplinine dair eserler, Tayyibetu’n-Neşr üzerine kaleme alınan tahrîrât eserleri ve et-Teysîr üzerine ‘Abdulvâhid b. Muḥammed el-Mâlikî’nin (ö. 705/1305) kaleme aldığı şerh ise araştırmancın tali kaynaklarıdır. Bu eserlerde söz konusu müelliflerin eş-Şâtıbiyye’de tahrîrâta konu olan meseleler için nasıl bir yol takip ettiği ve İbnu’l-Cezerî sonrası ulemanın onun konu hakkındaki tavır ve metodundan ne şekilde istifade ettiği açıklanmaya çalışılmaktadır. Buna

¹⁷ Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât”, 90-93.

¹⁸ İbnu’l-Cezerî’nin Neşru’l-kırâati’l-‘aşr adlı eserinin muhtevasını manzum olarak kaleme aldığı Tayyibetu’n-Neşr fi’l-kırâati’l-‘aşr, 1015 beyitten meydana gelmektedir. Ayrıca bu eser, kırâât tedrisatında el-‘aşru’l-kubrâ programında yararlanılan temel kaynaklardan biridir. Detaylı bilgi için bk. Muḥammed Aḥmed Mufliḥ el-Ḳudât vd., Muḳaddimât fi ‘ilmi’l-kırâât (Amman: Dâru ‘Ammâr, 1422/2001), 169; Mehmet Kılıç, Molla Ali el-Kârî’nin “Envâru’l-Kur’ân ve Esrâru’l-Furkân” Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 50.

¹⁹ Örnekler için bk. Feride Schio, “et-Tahrîrât ve’l-iḥtiyârât fi’l-kırâati’l-Ḳur’âniyye ve ‘alâkatuhâ bi-iḳrâi’-n-Nebiyyi şallallahu ‘aleyhi ve sellem ve iḳrârihi”, Mecelletu Câmi’ati’l-Emîr ‘Abdülkâdir li’l-‘Ulûmi’l-İslâmiyye 30/2 (Haziran 2016), 15-36; Akdemir, “Kıraat İlminde Tahrîrât”, 83-112; Koyuncu, “Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği”, 665-690.

²⁰ Bunun istisnası olarak zikredilebilecek çalışmalardan biri, Sâmî Muḥammed Sa’id ‘Abduşşekûr’un et-Tahrîrât ‘ale’s-Şâtıbiyye beyne’l-kırâati ve’l-men’ adlı eseridir. Abduşşekûr, bu çalışmasında Şâtıbî’nin et-Teysîr üzerine yaptığı ziyadeleri ele almaktadır. Bk. Sâmî Muḥammed Sa’id ‘Abduşşekûr, et-Tahrîrât ‘ale’s-Şâtıbiyye beyne’l-kırâati ve’l-men’ (b.y.: y.y., 1436/2015), 1-142. eş-Şâtıbiyye tahrîrâtı hakkında kaleme alınan çalışma örneği için bk. Eren Pilgir, “Hirzû’l-Emânî Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrîrât Edebiyatı’nın Tespit ve Tahlihi”, Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 20/20 (2021), 278-293.

ilaveten mezkûr durumun Osmanlı coğrafyasında ortaya çıkan kırâât mesleklerine²¹ etkisine de işaret edilmektedir.

İbnu'l-Cezerî, eş-Şâtıbiyye'de *et-Teysîr*'in isnâdına muhalif olarak gelen vecihler hususunda Şâtıbi'yi eleştirmekten kaçınmamakla beraber onun ilgili vecihlerin kıraat edilip edilemeyeceğine dair net bir görüntü vermediği de müşahede edilmektedir.²² Fakat İbnu'l-Cezerî'nin konuya ilişkin sözleri üzerinden ilgili kırâât ihtilaflarını menetme yolunu tercih edenler olduğu gibi²³ onun ilgili sözlerinin bağlayıcı olmadığını düşünen ve onları ikazdan ibaret bir söylem olarak kabul edenler de bulunmaktadır.²⁴ Ayrıca bu konuda ortaya çıkan ekollerin kırâât mesleklerinin tercihlerine yansımaları da tespit edilmektedir.²⁵

1. Tahrîrât Çalışmalarına Zemin Hazırlayan Sebepler

Kırâât ilminin önemli sacayaklarından²⁶ biri isnâd disiplini. Aktarılan herhangi bir bilginin kaynağının belirlenmesine, dolaylı olarak da sıhhatinin belirlenmesine yönelik uygulanan isnâd²⁷ sistemi, İslâmî literatürde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki dine taalluk eden meselelerde; isnâdı olmayan, başka bir deyişle kaynağı belli olmayan veya isnâdı illetli olan malumata itimat edilmez.²⁸ Bu nedendir ki isnâd disiplini, Kur'ân'dan bir cüz olan kırâât ilminin mevsukiyeti noktasında kırâatlerin en önemli unsurlarından biri olarak belirmektedir. Bunun bir yansıması olarak kırâât ilminin temel konularının ele alındığı çalışmalarda, kırâatlerin sıhhat şartlarından biri olan “şahîh sened şartı”nın mahiyeti, süregelen tartışmalı konulardan biri olarak dikkat çekmektedir.²⁹

Selef, kırâât ihtilaflarını belli uşûllerle talim ve tedris etmiş, bu ihtilafları kendilerinden önceki Kur'ân ehline müteselsilen isnâd etmiştir. Nitekim onların kırâât ihtilaflarını, evveleminde talim ettikleri yollardan biri de ifrâd/infirâd³⁰ metodudur. Selef, bu uşûlle kırâât ihtilaflarını her bir rivâyet için ayrı ayrı hâtimlerde talim etmiş,³¹ fakat kırâât ihtilaflarının tedvînine başlanmasıyla birlikte rivâyet ve tahrîklerin artması, kırâât ilminin tahsil edilmesi noktasında gayretin azalması gibi durumlar nedeniyle kırâât tedrisatının mezkûr yöntemle yapılması zorlaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak kırâât ilmini tahsil edenlerin bu ilme dair ihtilafları kısa zamanda öğrenip bellemesi ihtiyacı hasıl olmuş; dolayısıyla bu durum, kısa zamanda daha çok verimin alındığı bir metodun

²¹ Bu meslekler 'Atâullah, Mutkîn, İtilâf ve Şüfi meslekleridir.

²² Örnek için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547, 1683-1684, 2058-2059, 4/2208-2209, 2415-2418, 2633-2634.

²³ Örnek için bk. 'Abdulfettâh el-Kâdî, *el-Vâfi fi şerhi's-Şâtıbiyye* (Kahire: Dâru's-Selâm, 1438/2017), 113.

²⁴ Örnek için bk. 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 47-48, 69-70.

²⁵ Örnek için bk. Muḥammed Emîn Efendî, *'Umdetu'l-hullân*, 1/426.

²⁶ Isnâda müteallik tahrîkler, sıhhati teyit edilen kırâât ihtilafları ve tahrîrât amelîyesinde istifade edilen kaynaklar tahrîrât amelîyesinin üçlü sacayağıdır. Bk. Recep Koyuncu, *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmirî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (Edisyon Kritik) (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021), 35.

²⁷ İstilahın tanımı için bk. Muḥammed Cemâluddîn el-Kâsîmî, *Ḳavâ'idu't-tahdîs min funûni muştalâhi'l-ḥadîs*, thk. Muştafâ Şeyḫ Muştafâ (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1425/2004), 341-342.

²⁸ Ahmed b. 'Alî b. Şâbit el-Ḥaṭîb el-Bağdâdî, *Şerâfu aşḫâbi'l-ḥadîs ve Naşîḥatu ehli'l-ḥadîs*, thk. 'Amr 'Abdulmun'im Suleym (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1417/1996), 86-88; Ebu'l-Ḥasenât Muḥammed Abdulḥayy el-Leknevî el-Hindî, *el-Ecvibetu'l-fâḳıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*, thk. 'Abdulfettâh Ebû Ğudde (Kahire: Dâru's-Selâm, 1428/2007), 21-27; Kâsîmî, *Ḳavâ'idu't-tahdîs*, 339-341.

²⁹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/117, 126-128; Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Muncidu'l-mukriin ve mursidu't-tâlibîn*, thk. Nâsır Muḥammedî Muḥammed Câd (Riyad: Dâru'l-Meymân, 1435/2014), 61-91-100; Harun Öğmüç, “Kur'an'ın Sıhhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010) 5-26; Bayram Aktaş, “Fahredden er-Râzî'nin Tefsiri Mefâhîtu'l-Gayb'a Kıraatlerin Sıhhat Şartları Açısından Bir Bakış”, *Kilitbahır* [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] 20 (2022), 27-52.

³⁰ Detaylı bilgi için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2079-2105; Ahmet Gökdemir, “Osmanlı Kıraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 91-123; Mustafa Hamurlu, “Kıraatlerin Sunumunda İfrad ve Cem' Meselesi”, *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 605-619.

³¹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2079; Murat Akkuş, “İbnü'l-Cezerî'de İndirac Usulü”, *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu* 01-04 Kasım 2018, Genel Koordinatör: Huriye Martı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021), 558-559; Hamurlu, “İfrad ve Cem' Meselesi”, 610.

araştırılmasına sebep olmuştur.³² Sonuçta daha verimli olduğu düşünülerek hicrî beşinci asrın başlarından itibaren kıraât ilminin taliminde cem'/indirâc metodu kullanılmaya başlanmıştır. Bu yöntem, eğitimde avantaj sağlayan özellikler içermekle beraber bu üşûlde terkîbin/telfîkin ortaya çıkması hâli söz konusu olabilmektedir. Bu durum, kıraât edebiyatında taḥrîrât amelîyesinin uygulanma sebeplerinden biri olarak görülmektedir.³³ Mezkûr uygulama için bir diğer gerekçe ise kıraât eserlerinde kullanılan muṭlaḳ ifadelerin zahiren yorumlanıp icraya tabi tutulmasıdır.³⁴

2. İbnu'l-Cezerî'nin Taḥrîrât Amelîyesinde Takip Ettiği Yöntem

et-Teysîr, eṣ-Şâṭibiyye'nin aslı mesabesinde olmasına rağmen onda *et-Teysîr*'in ihtiva etmediği hüküm ve hususlar da konu edilmektedir.³⁵ Yine onda *et-Teysîr*'in tazammun ettiği vecihler arasından zaman zaman tercihte bulunulduğu³⁶ ve bazen de *et-Teysîr*'deki kıraât ihtilaflarına ziyadede bulunulduğu bilinmektedir.³⁷ Nitekim eṣ-Şâṭibiyye üzerine yapılan taḥrîrât uygulamalarının bir kısmı, onunla *et-Teysîr*'deki bu farklılıklar üzerinden gerçekleştirilmektedir.³⁸

eṣ-Şâṭibiyye'nin içerdiği kıraât ihtilafları üzerine taḥrîrât uygulamaları yapan İbnu'l-Cezerî, kendisine başvurulacak ve itimat edilecek bir eser iddiasında olduğu Neşr'de şıḳa şebt³⁹ şartları topladığını ileri sürmektedir. O, mezkûr eserin ihtiva ettiği şartlar hakkındaki malumata geçmeden önce kitabında takip ettiği yönteme dair detaylı bir bilgi vermektedir. Nitekim İbnu'l-Cezerî, kıraât ricâline dair kendisine ulaşan bütün malumatı aktarmakta, buna ilaveten onları tahkik edip delillendirmektedir. O, yaptığı nakillerin sıhhatine dair açıklamalarda bulunmakta, kusurlu gördüğü vecihleri ayıklayıp tashih ve ıslah etmekte, zayıf olanlara işaret edip var olan ihtilaflardan tercihte bulunmaktadır. Ayrıca o, *Neşru'l-kırâati'l-âşr* adlı eserinde mütâbe'âta ve

³² İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2079; Akkuş, "İbnu'l-Cezerî'de İndirâc", 561-562-577.

³³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2079-2105; Akdemir, "Kıraat İlminde Taḥrîrât", 87.

³⁴ İlgili hususla alakalı örnekler için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 2/1054-1058; Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Kâsım b. Muhammed b. 'Alî en-Neşşâr, *el-Bedru'l-munîr fî kıraâti Nâfi'* ve *Ebî 'Amr ve'bni Keşîr*, thk. el-Muhtâr Ahmed Deyra (Trablus: Cem'iyetu'l-Da'veti'l-İslâmiyye el-Âlemiyye, 2003), 239; Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Kâsım b. Muhammed b. 'Alî en-Neşşâr, *el-Budûru'z-zâhira fî'l-kırâati'l-âşri'l-mutevâtira*, thk. Ahmed 'İsâ el-Ma'sarâvî (Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 1432/2011), 1/411; Riḍvân b. Muhammed b. Suleymân el-Muḥallilâti, *Şifâu's-şudûr bi-zikri kıraâti'l-eimmeti's-seb'ati'l-budûr*, thk. Fergâlî Seyyid 'Arabâvî (İsmâiliye [Mısır]: Mektebetu'l-İmâmi'l-Buḥârî, 1436/2015), 317; 'Abdulfettâh el-Ḳâdî, *Şerḥu'n-nazmi'l-Câmi' li-kırâati'l-imâm Nâfi'*, tsh. Mañşûr Ahmed (Kahire: el-Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, ts.), 27.

³⁵ Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 6 (69. beyit); Ḳâdî, *el-Vâfi*, 27.

³⁶ Örnek için bk. Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelusi ed-Dâni, *et-Teysîr fî'l-kırâati's-seb'*, thk. Hâtım Şâlih ed-Dâmin (Şarika: Mektebetu's-Şahâbe, Ayn Şems: Mektebetu't-Tâbi'in, 1429/2008), 245; Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 43 (536. beyit); 'Alemuddîn Ebû'l-Ḥâsen 'Alî b. Muhammed b. 'Abdişşamed es-Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid fî şerḥi'l-Ḳaşid*, thk. Mevlây Muhammed el-İdrîsî et-Tâhîrî (Riyad: Mektebetu'r-Ruṣd, 1423/2002), 3/747-752; Pilgir, *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği*, 108.

³⁷ Örnek için bk. Dâni, *et-Teysîr*, 240, 289; Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 41 (515. beyit); Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid*, 3/724-725.

³⁸ 'Abduşşekûr, *et-Taḥrîrât*, 16-17; Abdulhalim Başal, "Şâṭibî'nin (öl. 590/1194) Ḥirzu'l-emânî'de (eṣ-Şâṭibiyye) Taz'if Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kıraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 713.

³⁹ Şıḳa şebt, güvenilirlik derecesi en yüksek olan râviler için kullanılan bir istilâhtır. Bk. Mehmet Efendioğlu, "Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023).

şevâhide⁴⁰ bağlı kalmakta, kırâât ricâline yaptığı isnâd vasıtasıyla terkîb/ihtilâf belirsizliğini ortadan kaldırmaktadır.⁴¹

eş-Şâtıbiyye'de bulunan kırâât ihtilaflarına dair tahrîrât pratikleri, İbnu'l-Cezerî öncesinde olduğu gibi İbnu'l-Cezerî tarafından Neşr'de de icra edilmektedir.⁴² O, eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı konuya ilişkin değerlendirmelerin sonunda genellikle “خرج فيه عن طريقه (Onda [o vecîhte] ṯarîklerinden ayrıldı/uşûlünden saptı/tilâvet isnâdına muhalefet etti.)” ifadesini vb. ifadeleri kullanmaktadır.⁴³ Bu ifadeler, İbnu'l-Cezerî'den sonra gelen tahrîrât disiplinine mensup müelliflerin bir kısmı için mesnet olmakta ve onlar söz konusu vecîhleri bu ifadelere binaen menetmektedir. Bazıları ise bu kullanımların isnâd hususu için ikazdan ibaret olduğunu iddia etmekte ve konuya müteallik vecîhlerin kıraat edilebileceği yönünde hükme varmaktadır.⁴⁴

İbnu'l-Cezerî, eş-Şâtıbiyye'nin muhtevasından sorunlu bulunduğu meseleleri ayrıntılı olarak tahkik etmekte, gerek eş-Şâtıbiyye'yi gerekse *et-Teysîr*'i ṯarîk analizine tabi tutmaktadır.⁴⁵ Fakat Şâtıbî'nin *et-Teysîr*'e yaptığı ziyadeler hakkında İbnu'l-Cezerî'den önceki müelliflerin tavrı ile İbnu'l-Cezerî'nin tavrı farklılaşmaktadır. Nitekim ondan önceki müelliflerin; eş-Şâtıbiyye'nin kendi isnâdına veya Dâni'nin *et-Teysîr*'deki isnâdına aykırı olan konularda *et-Teysîr* dışındaki kitapların muhtevasına işaret ettikleri anlaşılmaktadır.⁴⁶ İbnu'l-Cezerî ise ilgili vecîhlerle *et-Teysîr*'in veya eş-Şâtıbiyye'nin ṯarîklerine muhalefet edildiğine dair farklı ibareler kullanmakta,⁴⁷ buna ilaveten eş-Şâtıbiyye'nin veya *et-Teysîr*'in ihtiva etmediği vecîhler için Dâni'nin *et-Teysîr* dışındaki eserlerine işaret ettiği görülmektedir.⁴⁸

İbnu'l-Cezerî'nin konuyla alakalı olarak kullandığı ifadelerin ilgili vecîhlerin kıraat edilip edilmeyeceğine dair bir karine olup olmadığı konusu tartışmalıdır.⁴⁹ Nitekim Sâmi Muḥammed Sa'îd 'Abduşşekûr'a göre İbnu'l-Cezerî, konuyla alakalı olarak kullandığı ifadelerle ilgili vecîhlerin genellikle *et-Teysîr*'in ṯarîkleri dışında kaldığına dikkat çekmekte, aksine bu vecîhlerin okunmasını menetmemektedir.⁵⁰

Şimdi İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı *tahrîrât* ameliyesi, örneklerle izah edilmeye çalışılacaktır.

⁴⁰ Aynı zamanda muhaddis de olan İbnu'l-Cezerî'nin bu kavramları hadîs terminolojisine uygun olarak kullanmış olması muhtemeldir. Bu kavramlardan biri olan mütâbî kavramı bir hadîs terimi olarak; kendisi dışında bir rivâyetin nisbî ferde/infirâda (nisbî ğarîbe) mutabık olduğu durumlar için kullanılmaktadır. Şâhid terimi ise kendisine benzeyen hadîs metninin bulunduğu nisbî ferd/infirâd için kullanılmaktadır. Bk. Ebu'l-Faḍl Şihâbuddîn Ahmed b. 'Alî b. Muḥammed İbn Ḥacer el-'Askalânî, *Nuzhetu'n-nazar fi tadvîhi Nuḥbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eser*, thk. 'Abdullâh b. Dayfullâh er-Ruḥayli (Riyad: Maḥba'atu Sefîr, 1429/2008), 86-89; Ebu'l-Ḥasen Nûruddîn 'Alî b. Şultân Muḥammed el-Ḳârî el-Herevî, *Şerḫu Şerḫi Nuḥbeti'l-fiker fi muştalahi ehli'l-eser*, thk. Heşem Nizâr Temîm, Muḥammed Nizâr Temîm (Beyrut: Dâru'l-Erkâm b. Ebi'l-Erkâm, ts.), 343-356. Bu iki kavram hakkında detaylı bilgi için bk. Salahattin Polat, “Şâhid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023); Salahattin Polat, “Ferd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 12 Nisan 2023).

⁴¹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/241; Ayrıca bk. Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmî* (Ankara: Otto, 2016), 89. Ayrıca İbnu'l-Cezerî ilgili bölümde *Ṭayyibetu'n-Neşr fi'l-kırâati'l- 'aşr* adlı eserinin veciz bir urcûze (recez vezninde yazılan şiirler için kullanılan bir ifade) olduğunu ve bunda çok değerli ṯarîkleri bir araya getirdiğini şu sözlerle ifade etmektedir:

وهذو أَرْجُوَّةٌ وَجِيْزَةٌ جَمَعَتْ فِيْهَا طَرْقًا غَرِيْبًا
Bk. Ebu'l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Alî b. Yûsuf İbnu'l-Cezerî, *Ṭayyibetu'n-Neşr fi'l-kırâati'l- 'aşr*, thk. Muḥammed Temîm ez-Zu'bi (Medine: Mektebetu Dâri'l-Hudâ, 1414/1994), 34.

⁴² Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547, 1683-1684, 4/2208-2209.

⁴³ Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547, 1683-1684, 2058-2059, 4/2208-2209, 2415-2418, 2633-2634.

⁴⁴ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 1-142.

⁴⁵ Örnek için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1683-1684, 2058-2059, 4/2415-2418, 2633-2634.

⁴⁶ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 14-15. İbnul-Cezerî'den önceki kırâât âlimlerinin konuyla alakalı tavrı bağlamında örnek olarak bk. Şehâvî, *Fethu'l-vaşid*, 3/724-725.

⁴⁷ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 14-15.

⁴⁸ Örnek için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2390.

⁴⁹ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 14-15.

⁵⁰ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 47-48, 69-70.

3. İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye'ye Dair Tahrîrât Uygulamaları

Bu başlıkta, İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yapmış olduğu tahkik faaliyetlerine dair uşûl ve ferşu'l-ğurûfla alakalı ikişer örnek ele alınacaktır.

3.1. Uşûl'e Dair Uygulamaları

İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahrîrât ameliyesi, Bakara sûresi 284. âyet ve Yûsuf sûresi 90. âyetteki uşûle ilişkin kırâât ihtilafları bağlamında incelenecektir.

3.1.1. Bakara Sûresi 284. Âyet

Bakara sûresinin 284. âyetinde geçen يُعَذِّبُ kelimesinin İbn Kesîr (ö. 120/738) kırâatindeki icrasına eş-Şâtıbiyye'de şu ifadelerle yer verilmektedir:

وَقَالُوا دُو حُلْفٍ وَبِي الْبُقْرَةَ فُقُلٌ يُعَذِّبُ دَنَا بِالْحُلْفِ جَوْدًا وَمُوبِلًا⁵¹

Şâtıbî, yukarıda verilen beyitteki يُعَذِّبُ kelimesine dair kırâât ihtilaflarından hem izhâr hem de idgâm vechini (حُلْفٍ/بِالْحُلْفِ) İbn Kesîr'e, دَا kelimesinin ilk harfi olan د remzi ile atfetmektedir.⁵² İbnu'l-Cezerî'ye göre mezkûr يُعَذِّبُ kelimesinde kırrâyaya nispet edilen izhâr⁵³ ve idgâm vecihlerinden⁵⁴ idgâm vechinin; eş-Şâtıbiyye ve et-Teysîr'de İbn Kesîr için zikredilmesi tarihî muhtevâsı açısından mümkün değildir.⁵⁵ Tarihî analizi sonucunda et-Teysîr'e atfedilen bu hatanın, et-Teysîr'le ortak isnâda sahip olan eş-Şâtıbiyye'ye yöneltilmesi de olağan bir durumdur.⁵⁶

İbnu'l-Cezerî, يُعَذِّبُ kelimesine ait idgâm vechinin İbn Kesîr'e nispetini, tarihî zaviyesinden değerlendirmeye tabi tutmakta ve tenkit etmektedir.⁵⁷ Şöyle ki Teysîr tarihinde İbn Kesîr'in Kırunbul (ö. 291/904) rivâyeti İbn Mucâhid (ö. 324/936) tarihîyle; Bezzî (ö. 250/864) rivâyeti ise Ebû Rabî'a⁵⁸ (ö. 294/907) tarihîyle temsil edilmektedir.⁵⁹ Dâni ise ilgili kelimedeki idgâm vechini, Câmî'u'l-beyân'da İbn Kesîr kırâatının İbn Fuleyh⁶⁰ (ö. ?) rivâyetine ve Bezzî'nin zikredilen tarihîlerinin dışında kalan tarihîlerine hasretmektedir.⁶¹ Bundan hareketle İbnu'l-Cezerî, konuyla alakalı idgâm vechinin et-Teysîr ve eş-Şâtıbiyye referanslarıyla zikredilmesinin muhal olduğu düşüncesindedir. Dâni'nin İbn Kesîr için hulfü (iki vechi) tercih etmesi, Dâni'nin; cumhûr uygulamasıyla (idgâm vechiyle) rivâyeti (izhârî) cemetme amacından kaynaklanmaktadır. Hülâsa, İbnu'l-Cezerî, mezkûr kelimeye ait idgâm vechinin Teysîr ve Şâtıbiyye tarihîleriyle

⁵¹ Şâtıbî, *Hirzu'l-emânî*, 23 (285. beyit).

⁵² Şâtıbî, *Hirzu'l-emânî*, 23 (285. beyit); Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid*, 2/405-406.

⁵³ Bu kavramla, ilgili kelimenin son harfinin damme harekeyle telaffuz edilmesi kastedilmektedir.

⁵⁴ Detaylı bilgi için bk. Ebû Bekr Ahmed b. Müsâ b. el-Abbâs b. Mucâhid et-Temimî, *Kitâbu's-Seb*, thk. Şevkî Dayf (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 1980), 195; Ebu't-Tayyib 'Abdulmun'im b. 'Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Ḥalebî, *Kitâbul-İrşâd fi'l-kırâât 'ani'l-eimmeti's-seb*, thk. Bâsım b. Ḥâmid es-Seyyid (Riyad: Câizetu'l-Emîr Şulṭân ed-Devliyye fi Ḥifzi'l-Ḳur'ân li'l-Askerîn, 1432/2011), 1/566; Ebu'l-Kâsım Yûsuf b. 'Alî b. Cubâre el-Huzelî, *el-Kâmil fi'l-kırâât*, thk. Ebû İbrâhîm 'Amr b. 'Abdillâh (Kahire: Dâru Semâ li'l-Kitâb, 1435/2014), 1/690; Ebû Ṭâhir Ahmed b. 'Alî b. 'Ubeydillâh b. 'Umer b. Sivâr, *el-Musteni'r fi'l-kırâati'l-aşer*, thk. 'Ammâr Emîn ed-Dudû (Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye ve İhyâi't-Turâs, 1426/2005), 1/462-463; Ebu'l-İzz Muḥammed b. el-Ḥuseyn b. Bundâr el-Vâsiṭi el-Ḳalânîsî, *İrşâdu'l-mubtedî ve tezkiratu'l-muntehî fi'l-kırâati'l-aşer*, thk. 'Uşmân Maḥmûd Gazzâl (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1428/2007), 110-159.

⁵⁵ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547.

⁵⁶ Teysîr ve Şâtıbiyye tarihîlerinin İbn Kesîr kırâati için sahip olduğu isnâda bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/402, 412; Eymen Ruşdî Suveyd, *es-Selâsilu'z-zehebiyye bi'l-esânidi'n-Neşriyye min şuyūhi ile'l-ḥadratî'n-nebeviyye* (Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1428/2007), 265, 272.

⁵⁷ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547.

⁵⁸ Muḥammed b. İshâk Ebû Rabî'a.

⁵⁹ Dâni, *et-Teysîr*, 113-114; Sâmi Muḥammed Sa'îd 'Abduşşekûr, *Tahrîru't-Teysîr* (b.y.: y.y., 1435/2014), 8.

⁶⁰ 'Abdulvehhâb b. Fuleyh Ebû İshâk el-Mekkî.

⁶¹ Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelusî ed-Dâni, *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırâati's-seb 'il-meşhûra*, thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm et-Ṭâḥḥân vd. (Şarika [Birleşik Arap Emirlikleri]: Câmî'atu's-Şârîka, 1428/2007), 2/654. Ayrıca bk. 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 47.

nakledilmesine ilişkin “خرج فيه عن طريقه” söylemini kullanmakta, bu ifadeye göre Dâni ve ona bu konuda tabi olan Şâtıbî, kıraât ricâline ait isnâd sisteminin dışına çıkmaktadır.⁶²

Câmi‘u'l-beyân'da İbn Keşîr'e, يُعَدِّبُ kelimesine ait izhâr vechi nispet edilmektedir. Fakat idgâm vechi için İbn Keşîr referanslı zikredilen tārîklerin⁶³ *et-Teysîr*'e ait tilâvet isnâdında yer almadığı müşahede edilmektedir.⁶⁴ *et-Teysîr*'de ise tārîk detaylarına girilmeden her iki vechin de İbn Keşîr'e nispet edildiği görülmektedir.⁶⁵ *et-Teysîr* şârihi Mâlikî ise Dâni'nin söz konusu kelime hakkında İbn Keşîr için idgâm vechine izhâr vechini de ziyade ettiğini belirtmekte; fakat bu konuda ondan herhangi bir tenkit sâdir olmamaktadır.⁶⁶ Mâlikî'den bu konuda tenakuz sâdir olmakta fakat bunun sehiv kaynaklı olduğunu düşünmekteyiz.

Konuya ilişkin *et-Teysîr* ve eş-Şâtıbiyye'deki durumlara temas etmekle yetinenler⁶⁷ olmakla beraber idgâm vechinin aḥzine eleştiri getirenler de gözlenmektedir.⁶⁸ Şöyle ki eş-Şâtıbiyye'deki ifadelerin zahirinden İbn Keşîr için idgâm vechi alınabilmekte; fakat ilgili kelime için mevzubahis vechin ne Şâtıbiyye tārîkiyle ne de Teysîr tārîkiyle İbn Keşîr'e isnâdı mümkündür. Bu nedenle ‘Abdulfettâh el-Ḳâdi'ye göre (ö. 1403/1982) muḥlaḳ olarak İbn Keşîr kıraâtı için sadece izhâr vechi kıraat edilebilmektedir.⁶⁹ Başka bir görüşe göre ise muhakkik âlimler, يُعَدِّبُ kelimesinde İbn Keşîr'e atfen zikredilen idgâm vechinin Teysîr tārîkine ait olmadığına ilişkin uyarı yapmaktadır. Nitekim İbnu'l-Cezerî'nin bunun gibi tārîk uyumsuzluklarında “خرج عن طريقه” ve benzeri ifadeleri kullanması da bu amaca matuftur. Ne var ki ‘Abduşşekûr, bu kullanımın herhangi bir vechin menedilmesi için delil olamayacağı kanaatinde.⁷⁰ Binaenaleyh ulemanın bazıları, خروج عن طريقه söyleminin zahirinden hareketle idgâm vechinin menedilmesi gerektiğini ileri sürmekte,⁷¹ bazıları ise İbnu'l-Cezerî'nin “والوجهان عن ابن كثير صحيحان” sözünü esas alarak her iki vechi de icra edilebilir olarak kabul etmektedir.⁷²

Bakara sûresinin 284. âyetindeki mezkûr kelimeyle alakalı olarak Dâni'nin herhangi bir taḳyîdinin bulunmaması, rivâyetin daha kuvvetli denebilecek izhâr vechiyle cumhûr uygulaması olan idgâm vechinin cemedilmesi amacına tevcih edilmektedir. Bu nedenledir ki İbnu'l-Cezerî, mezkûr kelime için İbn Keşîr'den rivâyet edilen iki vechi de şâhiḥ olarak addetmektedir. Haddizatında bir

⁶² İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547.

⁶³ Dâni, *Câmi‘u'l-beyân*, 2/653-654.

⁶⁴ Dâni, *et-Teysîr*, 113-114.

⁶⁵ Dâni, *et-Teysîr*, 173.

⁶⁶ Abdolvâhid b. Muḥammed b. ‘Alî Ebû Muḥammed el-Mâlikî el-Mâlikî, *Şerḥu kitâbi't-Teysîr li'd-Dâni fi'l-kırâât: ed-Durru'n-Neşr ve'l-‘azbu'n-nemîr*, thk. ‘Âdil Aḥmed ‘Abdulmevcûd vd. (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 441. Mevzubahis vechin ziyade olduğu görüşü için ayrıca bk. ‘Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 47-48.

⁶⁷ Bk. Ebu'l-Ḳâsim Şihâbuddîn ‘Abdurrahmân b. İsmâ‘îl b. İbrâhîm Ebû Şâme el-Maḳdisî, *İbrâzu'l-me‘ânî min Ḥirzi'l-emânî fi'l-kırââtî's-seb*, thk. İbrâhîm ‘Aṭve Avaḍ (Kahire: Muştafâ el-Bâbî el-Ḥalebî, 1982), 200-201; Ebu'l-Ḳâsim ‘Alî b. ‘Uşmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥâsen İbnu'l-Ḳâşîḥ, *Sirâcu'l-kâri‘il-mubtedî ve tiḳkâru'l-muḳri‘il-muntehî*, thk. Muḥammed Abdulkâdir Şâhîn (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 115; Muḥammed b. Ebî Bekr el-Mar‘aşî Sâcaḳlızâde, *Tehzibu'l-kırâât*, thk. Ḥâlîd Abdusselâm Berakât (Dimaşk: Dâru'l-Ġavsânî li'd-Dirâsâti'l-Ḳur‘âniyye, 1433/2012), 267-268; İhâb Fikrî, *Taḳribu's-Şâtıbiyye* (b.y.: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, ts.), 107; Murad Sadıkov, *Hâşim b. Muhammed el-Maġribî'nin* (ö. 1179 h.) *“Hisnü'l-Kâri‘i İhtilâfi'l-Mekârîi” Adlı Eseri'nin Edisyon Kritiġi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 71.

⁶⁸ ‘Alî Muḥammed ed-Ḍabbâ‘, *İrşâdu'l-murîd ilâ maḳsûdi'l-Ḳâşid fi'l-kırââtî's-seb* (Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1427/2006), 115; Ḳâdi, *el-Vâfi*, 113.

⁶⁹ Ḳâdi, *el-Vâfi*, 113.

⁷⁰ ‘Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 47-48.

⁷¹ Ḳâdi, *el-Vâfi*, 113; Muḥammed Sâlim Muḥaysin, *el-İrşâdâtü'l-celiyye fi'l-kırââtî's-seb min tārîki's-Şâtıbiyye* (Kahire: Dâru Muḥaysin, 1426/2005), 111; Seyyid Lâşin Ebu'l-Feraḥ - Ḥâlîd b. Muḥammed el-Ḥâfiḳ el-İlmî, *Taḳribu'l-me‘ânî fi şerḥi Ḥirzi'l-emânî fi'l-kırââtî's-seb* (Medine: Mektebetu Dâri'z-Zemân, 1424/2003), 123.

⁷² Sadıkov, *“Hisnü'l-Kâri‘i”*, 71.

vecîh, her ne kadar *et-Teysîr*'in muhtevasına muhalefet etse de şayet bu vecîh Dâni'nin başka eserlerinde söz konusu ve kırâât literatüründe cari olan bir ihtilaf ise ilgili vechin okunmasına müsamaha gösterildiği anlaşılmaktadır.⁷³ Öyle ki bu tip okuyuşlar “طريق الداني” olarak addedilmektedir.⁷⁴

Osmanlı devletinin son dönem kırâât tedrisatında ortaya çıkan ve akım hâline gelen kırâât mesleklerinde de konuyla alakalı durum hakkında bir birlik yoktur. Nitekim Mısır tārîķi mesleklerinden 'Aṭâullâh mesleğinde Bakara sûresinin 284. âyetindeki كَلِمَاتٍ kelimesinde İbn Keşîr için yukarıda zikredilen iki vechin de icrasına onay verilmektedir. Fakat daha önce defaatle zikredilen sebeplerden ötürü bu meslekte izhâr vechi idgâm vechine mukaddem olarak uygulanmaktadır. Diğer meslekler ise izhâr vechinin aḥz edilebileceği hususunda ittifak hâlinedirler.⁷⁵

3.1.2. Yûsuf Sûresi 90. Âyet

İbnu'l-Cezerî'nin eṣ-Şâṭibiyye muhtevası üzerine taḥrîrât uygulaması yaptığı yerlerden biri, Yûsuf sûresinin 90. âyetinde⁷⁶ geçen يَتَّقِي kelimesidir.⁷⁷ Konuya dair Şâṭibî'nin ifadeleri şu şekildedir:

وَعَنْهُ وَخَافُونَ وَمَنْ يَتَّقِي زَكَاةً يُّوسُفَ وَأَيُّ كَالصَّحِيحِ مُعَلَّلًا

eṣ-Şâṭibiyye'den alıntılanan beyitte⁷⁸ Yûsuf sûresindeki يَتَّقِي kelimesi için rivâyet edilen işbât vechi, كَلِمَاتٍ kelimesinin ilk harfiyle Ḳunbul rivâyetine isnâd edilmektedir. Lakin bu konuda ilgili vecîhlerin onun hangi tārîķlerini kapsadığına dair kısmi bir belirsizlik söz konusudur.⁷⁹ Bu nedenle Şâṭibiyye tārîķinde Ḳunbul rivâyetinin tek tārîķle temsil edildiğine ve bunun da İbn Mucâhid tārîķi olduğuna⁸⁰ dair malumat sahibi olmayanlar için konunun işkâl içerdiği söylenebilir.

İbnu'l-Cezerî, konuya dair işbât vechini İbn Mucâhid'in bütün tārîķlerine isnâd ederken onun bu konuda şâz/azınlık kalan râvîlerinden/tārîķlerinden de bahsetmektedir. Nitekim bu azınlık olanlardan da ḥazf vechinin rivâyet edildiği anlaşılmaktadır. İbnu'l-Cezerî, ulemanın bir kısmından nakille onların ḥazf vechine değinmediklerinden bahsetmekte⁸¹ ve onlara referansla verdiği işbât vechi teyit edilmektedir.⁸²

Konuya ilişkin ḥazf ve işbât vecîhleri, İbnu'l-Cezerî'ye göre Ḳunbul rivâyetinden şâḥiḥ olarak gelmekte; fakat o, ḥazf vechinin eṣ-Şâṭibiyye'de Ḳunbul rivâyetine isnâdla zikredilmesinin, Şâṭibî'nin kendi tilâvet isnâdının dışına çıktığı anlamına geldiğini söylemektedir.⁸³ Aslında o, bu

⁷³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/1545-1547.

⁷⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2223-2224.

⁷⁵ Muḥammed Emîn Efendî, *'Umdetu'l-ḥullân*, 1/154.

⁷⁶ قَالَ أُولَٰئِكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ ۖ قَالَ أَنَا يُوسُفُ ۖ وَهَٰذَا أَخِي ۖ قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا ۚ إِنَّهُ مَن يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُضَيِّعُ أَجْرَ الْمُصْبِرِينَ

⁷⁷ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2059.

⁷⁸ Şâṭibî ilgili beyitte altı çizili ifadeyle meseleye dair bilgi vermektedir. Bk. Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 35 (434. beyit). Ayrıca bk. Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid*, 2/603-604.

⁷⁹ Şâṭibî, *Ḥirzu'l-emânî*, 35 (434. beyit).

⁸⁰ eṣ-Şâṭibiyye ve *et-Teysîr* müelliflerinin Ḳunbul rivâyetine isnâdı için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/412; Suveyd, *es-Selâsil*, 272.

⁸¹ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2059.

⁸² Ebu'l-Ḥasen Ṭâhir b. 'Abdilmun'im b. 'Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Ḥalebî el-Mısrî, *et-Tezkira fi'l-kırâati's-şemân*, thk. Eymen Rusdî Suveyd (Cidde: Dâru'l-Garbi'l-'Arabî, 1412/1991), 2/384; Ebû Muḥammed Ḥammûş b. Muḥammed el-Ḳaysî Mekki b. Ebî Ṭâlib, *Kitâbu't-Teḥsîrâ fi'l-kırâati's-seb*, thk. Muḥammed Ğavṣ en-Nedvî (Bombay: ed-Dâru's-Selâfiyye, 1402/1982), 552; Dâni, *et-Teysîr*, 221; Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Şurayḥ er-Ru'aynî el-Endelûsî el-İşbîlî, *el-Kâfi fi'l-kırâati's-seb*, thk. Aḥmed Maḥmûd Abdussemmî eṣ-Şâfi'î (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1421/2000), 134; Ebu'l-Ḳâsim 'Abdurrahmân b. 'Atîķ b. Ḥalef el-Ḳureşî eṣ-Şiķillî İbnu'l-Fehḥâm, *Kitâbu't-Tecriid li-buġyeti'l-murîd fi'l-kırâati's-seb*, thk. Dâri İbrâhîm ed-Dürî (Amman: Dâru 'Ammâr, 1422/2002), 245.

⁸³ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2059.

kanaatini mezkûr vechin eş-Şâtıbiyye'de Kıunbul için zikredilmiş olmasından dolayı dile getirmiş değildir. Aksine, onun konuya ilişkin kanaatinin farazi bir durum üzerinden şekillendiği intibası söz konusudur. Nitekim Kıunbul rivâyeti, eş-Şâtıbiyye'de İbn Mucâhid tārîkî ile temsil edildiğinden⁸⁴ mezkûr farazi durum neticesinde eş-Şâtıbiyye'ye ait isnâdın dışına çıkılmış olacaktır. Şöyle ki kırâât literatüründe mevzubahis kelime üzerindeki hâzıf vechi, eş-Şâtıbiyye'nin ihtiva etmediği Ebu'l-Hasen İbn Şenebûz⁸⁵ (ö. 328/940) tārîkîne nispet edilmektedir.⁸⁶

Ṭayyibe tahrîrâtının ele alındığı manzum bir eserde, daha önce konuya dair nakledilen görüşlere muvafık olarak İbn Mucâhid'e isbât vechi atfedilmektedir.⁸⁷ İbn Şenebûz tārîkî ise eş-Şâtıbiyye'nin tazammununda olmadığından ona isnat edilen hâzıf vechinin Şâtıbiyye tārîkînin kapsamı dışında kaldığı mülâhaza edilmektedir. Dolayısıyla hâzıf vechi, eş-Şâtıbiyye kanalıyla Bezzî rivâyetine bilvasıta hasredilmiş olmaktadır.⁸⁸ eş-Şâtıbiyye'nin aslı sayılabilecek *et-Teysîr*'de ise durum biraz daha nettir. Şöyle ki onda isbât vechi Kıunbul rivâyetine; hâzıf vechi ise Bezzî rivâyetine sarahaten atfedilmektedir.⁸⁹

3.2. Ferşu'l-Ḥurûf'a Dair Uygulamaları

Bu başlık altında, İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı tahrîrât ameliyesi, A' râf sûresi 69. âyet ve Yûsuf sûresi 23. âyeti özelinde tetkik edilecektir.

3.2.1. A' râf Sûresi 69. Âyet

A' râf sûresinin 69. âyetindeki بسطة kelimesinde⁹⁰ س vechinin Şâtıbî tarafından İbn Zekvân'a (ö. 242/857) nispeti *et-Teysîr*'e yapılan ziyadelerdendir.⁹¹ İbnu'l-Cezerî, ilgili kelimedeki س vechinin eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr*'in tārîkîlerinden gelmemesi nedeniyle Şâtıbî'nin bu veche dayanıp itimat etmesine bir anlam verememektedir. Nitekim Şâtıbî, *et-Teysîr*'de ilgili örneğe dair ص vechi dışında bir vecîh zikredilmeyen Ahfêş⁹² (ö. 292/905) tārîkînin en-Naqqâş⁹³ (ö. 351/964) kanalından saptığı, dolayısıyla *et-Teysîr*'den ve tārîkîlerinden ayrıldığı şeklinde bir eleştirinin hedefi olmaktadır.⁹⁴ Dolayısıyla İbnu'l-Cezerî'nin bu konudaki eleştirisi, eş-Şâtıbiyye'nin muhtevası üzerine yaptığı diğer eleştirilerde olduğu gibi tārîkî analizinin bir sonucudur.

Ahfêş, A' râf sûresindeki ilgili kelime için س vechini nakletmekten imtina etmekte, dolayısıyla ص vechini tercih etmektedir.⁹⁵ Dâni ise *Teysîr*'de Ahfêş tārîkînin Naqqâş kanalına nispetle kelimenin ص vechini nakletmektedir. Dolayısıyla bu konuda *Teysîr* tārîkî için herhangi bir muğlaklıktan bahsetmek mümkün görünmemektedir.⁹⁶ eş-Şâtıbiyye'nin zahirîne göre ise Ḥallâd (ö. 220/835)

⁸⁴ eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr* müelliflerinin Kıunbul rivâyetine isnâdı için bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/412; Suveyd, *es-Selâsil*, 272.

⁸⁵ Kendisine şâz kırââtlar nispet edilen edâ ehli. Detaylı bilgi için bk. Tayyar Altıkulaç, "İbn Şenebûz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Ekim 2023).

⁸⁶ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 3/2059; eş-Şâtıbiyye muhtevasıyla ilgili kelime hakkındaki vecîhler için bk. Ebû Hafız Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Kâsim b. Muḥammed b. 'Alî en-Neşşâr, *el-Mukerrar fi mâ tevâtera mine'l-kırââti's-seb'i ve teḥarrar*, thk. Ahmed Maḥmûd 'Abdussemî' eş-Şâfi'î el-Ḥafyân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001), 188.

⁸⁷ Muḥammed b. Ahmed b. el-Ḥasen b. Suleymân el-Mutevellî, *Metnu 'Azvi't-turuḳ*, thk. Cemâluddîn Muḥammed Şeraf (Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1429/2009), 131 (791. beyit).

⁸⁸ Şâtıbî, *Ḥirzu'l-emânî*, 35 (434. beyit).

⁸⁹ Dâni, *et-Teysîr*, 221.

⁹⁰ Bu kelimenin kırâât imamları ve râvîleri tarafından hangi harfle/harflerle okunduğu yönünde detaylı bilgi için bk. Ömer Türkmen, *el-Cevâhiru'l-mutenâsıra fi ferşi ḥurûfi'l-kırâ'ati'l-'asri'l-mutevâtira*, (Beyrut: Dâru İbn Ḥazm, 2023), 126.

⁹¹ Şâtıbî, *Ḥirzu'l-emânî*, 41 (515. beyit).

⁹² Hârûn b. Mûsâ b. Şerîk el-Ahfêş, İbn 'Âmir'in İbn Zekvân rivâyetine mensuptur.

⁹³ Ebû Bekr Muḥammed b. el-Hasen.

⁹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2208-2209.

⁹⁵ Dâni, *Câmi'u'l-beyân*, 2/917-918.

⁹⁶ Dâni, *et-Teysîr*, 240; Mâlikî, *Şerhu kitâbi't-Teysîr*, 629. *Teysîr* ve Şâtıbiyye tārîkîlerinde İbn Zekvân rivâyetinin temsilcisi Ahfêş tārîkidir. Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/479; Suveyd, *es-Selâsil*, 333; 'Abduşşekûr, *Tahrîr*, 9.

ile İbn Zekvân için bahis konusu kelime hem *ص* vechiyle hem de *س* vechiyle okunabilmektedir. Konuyla alakalı *eş-Şâtıbiyye*'deki beyit şu şekildedir:

97 *وَبِالسَّيْنِ بِأَقْبِهِمْ وَفِي الْخَلْقِ بَصْطَةً ... وَوُقِلَ فِيهِمَا الْوَجْهَانِ قَوْلًا مُّوَصَّلًا*

Yukarıda verilen beytin altı çizili bölümü, konuyla alakalı kısımdır. Daha önce zikredilen her iki vecîh de (الوجهان kelimesiyle) Şâtıbî tarafından Hâllâd ve İbn Zekvân rivâyetlerine isnâd edilmekte, bu vecîhlerin Hâllâd rivâyetine nispeti *قولا* kelimesinin ilk harfiyle İbn Zekvân rivâyetine nispeti ise *موصلا* kelimesinin ilk harfiyle yapılmaktadır.⁹⁸

A'raf sûresi 69. âyetindeki söz konusu kelime üzerinde ulemanın farklı görüşleri söz konusudur.⁹⁹ Bu noktada Şâtıbî'nin talebesi olması hasebiyle ilk olarak zikredilebilecek isimlerden biri olan Seḥâvî (ö. 643/1245); sözü edilen kelime hakkında İbn Zekvân'a, metnin zahirinde var olduğu şekliyle iki vechi de atfetmekte, buna ilaveten ilgili kelime hakkında her iki vechin de Dâni'ye isnâdı için Câmî 'u'l-beyân'daki malumatı aktarmaktadır. Seḥâvî, bu anlatımıyla mezkûr vechin *eş-Şâtıbiyye*'de ziyade vecîhlerden olduğunu izhar etmektedir.¹⁰⁰ Ne var ki ilgili kelime için Dâni, *ص* vechini hocası Ebu'l-Kâsim 'Abdul'azîz b. Ca'fer b. Muhammed el-Fârisî'ye (ö. 412/1021) okumuştur. Diğer taraftan *س* vechinin isnat edildiği *tarîkîn et-Teysîr*'e ait bir *tarîk* olmaması, bu vechin *eş-Şâtıbiyye* kanalıyla İbn Zekvân için alınmamasına bir gerekçe olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu hüküm, *et-Teysîr*'in muhtevasının dışına çıkılamayacağı kanaatinin bir sonucudur.¹⁰¹

Şâtıbî'nin *بسطه* kelimesinde İbn Zekvân için aktardığı vecîhlerde herhangi bir kapalılık bulunmaması sebebiyle olacak ki Ebû Şâme el-Maḥdisî'nin (ö. 665/1267) bunlara değinmediği görülmekle birlikte mevcut kelimenin *et-Teysîr* ve *Câmî 'u'l-beyân*'daki durumuna dikkat çektiği saptanmaktadır. Yine o, Dâni'nin *Câmî 'u'l-beyân*'da mevzubahis kelime için İbn Zekvân'a nispetle *س* vechini naklettiği isnâda işaret etse de¹⁰² daha önce de ifade edildiği üzere Aḥfeş, bu vechi zikretmekten imtina etmektedir.¹⁰³

İbnu'l-Cezerî, İbn Zekvân'a nispetle *س* vechinin *eş-Şâtıbiyye* ve *et-Teysîr*'in *tarîk* muhtevasına uygun olmaması sebebiyle ilgi vechin Şâtıbî'den nakledilmesini şaşırıcı bulmaktadır.¹⁰⁴ Fakat "خرج فيه عن التيسير وطرقه" ibaresinin İbn Zekvân için mevzubahis vechin menedilmesini kastetmediği görüşünün şahîḥ görüş olduğu öne sürülmektedir. Buna ilaveten mezkûr hususta iki farklı yolun takip edildiği görülmektedir. Bu yollardan birinde, Şâtıbî'nin ilgili veche dikkat çekmemesi, *بسطه* kelimesinin söz konusu vecîhle aḥz edilebileceğine delil olarak kabul edilmektedir. Bir diğerinde

⁹⁷ Şâtıbî, *Hirzu'l-emânî*, 41 (515. beyit). Ayrıca bk. Sâcaḳlızâde, *Tehzîb*, 408.

⁹⁸ İbnu'l-Kâşîḥ, *Sirâc*, 189-190.

⁹⁹ Konuyla alakalı detaylı bilgi için bk. Pilgir, "Hirzû'l-Emânî Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrîrât Edebiyatı", 278-293.

¹⁰⁰ Seḥâvî, *Fethu'l-vaşîd*, 3/724-725. İlgili vecîhler için ayrıca bk. Neşşâr, *el-Mukerrar*, 131.

¹⁰¹ Dabbâ', *İrsâdu'l-murîd*, 194-195. Ayrıca bk. Ḥasen Ḥalef el-Ḥuseynî, *et-Tuḥfetu'l-medeniyye fî dabṭi nazmi İthâfi'l-berîyye bi-tahrîrâti's-Şâtıbiyye*, haz. Riḍâ b. 'Alî b. Dervîş el-'Ulvanî (Kahire: Mektebetu's-Sunne, 1430/2009), 47. Ayrıca bk. Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Sâlim b. Muḥammed en-Nûri es-Şafâḳusî, *Gaysu'n-nef'i fî'l-kırâati's-seb'i*, thk. Aḥmed Maḥmûd 'Abdusseminî 'eş-Şâfi'î el-Ḥafyân (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004), 243-244; 'Alî Muhammed eḍ-Ḍabbâ', *Şerhu İthâfi'l-berîyye bi-tahrîrâti's-Şâtıbiyye: Muḥtasaru Bulûġi'l-umniyye*, thk. Ebu'l-Ḥayr 'Umer b. Ḥasen b. 'Abdilḳâdir (Riyad: Edvâ'u's-Selef, 1428/2007), 282-283; Ḳâdi, *el-Vâfi*, 182.

¹⁰² Ebû Şâme el-Maḥdisî, *İbrâzu'l-me'ânî*, 363.

¹⁰³ Dâni, *Câmî 'u'l-beyân*, 2/917-918.

¹⁰⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2208-2209.

ise İbnu'l-Cezerî'nin sözlerinin zahîrinden hareketle س vechinin İbn Zekvân için alınmasının eş-Şâtıbiyye kanalıyla şâhîh olmadığına hükmedilmektedir. Şu var ki 'Abduşşekûr, *tahrîrât* ehlinin eş-Şâtıbiyye'ye dair muhtevayı Neşr üzerinden okumasının بصطة kelimesindeki س vechinin menedilmesi hükmüne yol açtığını söylemektedir. Nitekim o, *tahrîrât* ehli arasında konu hakkında çıkan ihtilafın sebebinin mevcut okuma olduğunu ileri sürmektedir.¹⁰⁵

Tahrîrât disiplininde ruhsat ekolünün temsilcilerinden biri olan Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Hanefî Hâlicî'ye (ö. 1390/1970) göre¹⁰⁶ A'râf sûresindeki بصطة kelimesinde İbn Zekvân için sadece س vechinin kiraat edilmesi mümkün olmakla birlikte bu duruma eş-Şâtıbiyye'nin tarihîleri sebep olmaktadır. Buna rağmen Hâlicî, sözü edilen kelimenin edâ ehli arasında aḥz edilmesi sebebiyle onu iki vecîhle de okumaktadır. Ayrıca o, Şâtıbî'nin س vechini zayıf bulduğuna dair herhangi bir uyarıda bulunmadığını, İbnu'l-Cezerî'nin ise bahis konusu kelimeye ait س vechinin okunmayacağına dair herhangi bir görüş zikretmediğini belirtmektedir.¹⁰⁷ Hâlicî, ayrıca ilgili kelimenin edâsı hakkında Suleymân b. Huseyn b. el-Cemzûrî'yi (ö. 1198/1784 [?])de referans olarak vermektedir. Onun ilgili beyitteki ifadeleri şu şekildedir:

108 ولم يرض خلفا لابن ذكوان نشرهم في الأعراف بل فيها له الصاد أعمالا

Cemzûrî, İbnu'l-Cezerî'nin İbn Zekvân için A'râf sûresindeki بصطة kelimesinde ḥulfe (iki veche) muvafakat etmediğini zikretmekte ve mezkûr kelimeye sadece س vechinin uygulandığına işaret etmektedir.¹⁰⁹ Ayrıca Ahmed 'Abdulazîz Ahmed ez-Zeyyât (ö. 1325/1907), Aḥfeş tarihî için ilgili kelimeye dair vecîhlerden sadece س vechini nakletmekte,¹¹⁰ bu vechi gerek *et-Teysîr*'in¹¹¹ gerekse Câmi' u'l-beyân¹¹² adlı eserin şâmil olduğu senedlerle zikretmektedir.¹¹³ Özetle tarihî analizi sonucunda İbnu'l-Cezerî, İbn Zekvân için ilgili vechin aḥz edilmesinin Şâtıbiyye tarihîyle doğru olmadığını söylemekle birlikte İbnu'l-Cezerî'nin bu konudaki söyleminin mahiyeti üzerine *tahrîrât* ehlinin farklı hükümler bina ettiği görülmektedir.

3.2.2. Yûsuf Sûresi 23. Âyet

İbnu'l-Cezerî'nin *tahrîrât* ameliyesine konu olan hususlardan Yûsuf sûresi 23. âyetteki هيت kelimesinde¹¹⁴ Şâtıbî, Hişâm (ö. 245/859 [?]) rivâyeti için ḥulfü (iki vecîh) takdir etmektedir. Bu vecîhlerden biri جئت bir diğeri جئت'dür. eş-Şâtıbiyye'deki konuyla alakalı beyit ise şu şekildedir:

¹⁰⁵ 'Abduşşekûr, *et-Tahrîrât*, 69-70.

¹⁰⁶ Akdemir, "Kiraat İlminde Tahrîrât", 103-107; Osman Bostan, "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (2022), 216-217.

¹⁰⁷ Muhammed b. 'Abdirrahmân el-Hâlicî el-Hanefî, *Hallu'l-muşkilât ve tavdîhu't-tahrîrât fi'l-kirâât*, thk. Ebu'l-Hayr 'Umer b. el-Murâbeh b. Hâsen b. 'Abdilqâdir el-Murâḥî (Riyad: Edvâ' u's-Selef, 1428/2007), 94-95. Tayyibe şârihlerinden biri olan Muhammed Sâlim Muḥaysin de İbn Zekvân için her iki veche yer vermektedir. Bk. Muhammed Sâlim Muḥaysin, *el-Hâdî şerḥu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-kirââti'l-'aşr* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1417/1997), 2/85.

¹⁰⁸ Suleymân b. Huseyn b. el-Cemzûrî, *el-Fetḥu'r-Rahmânî şerḥu Kenzi'l-me'âni bi-tahrîri Ḥirzi'l-emâni*, thk. 'Abdu'r-Râzîk b. 'Alî b. İbrâhîm Mûsâ (Riyad: Dâru İbnu'l-Ḳayyim, Kahire: Dâru İbnu 'Affân, 1426/2005), 270. Ayrıca bk. Hâlicî, *Hallu'l-muşkilât*, 94.

¹⁰⁹ Cemzûrî, *el-Fetḥu'r-Rahmânî*, 201-202.

¹¹⁰ Ahmed 'Abdul'azîz Ahmed ez-Zeyyât, *Şerḥu Tenkîhi fetḥi'l-Kerîm fi tahrîri'l-Ḳur'âni'l-'Azîm* (Kuveyt: Kıṭâ' u'l-Mesâcid, 1429/2008), 110-111.

¹¹¹ Dâni, *et-Teysîr*, 240.

¹¹² Dâni, *Câmi' u'l-beyân*, 2/917-918.

¹¹³ Zeyyât, *Şerḥu Tenkîh*, 110-111.

¹¹⁴ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2389-2391. Bu kelimenin kirâât imamları ve râvileri tarafından hangi harfle/harflerle okunduğu yönünde detaylı bilgi için bk. Türkmen, *el-Cevâhir*, 171.

115 وَهَيْتَ بِكُنْشِرٍ أَصْلُ كُنْفُوٍّ وَهَمْزُهُ ... لِسَانٌ وَصَمُّ النَّا لَوَى خُلْفِيهِ دَلَا

İbnu'l-Cezerî, diğer örneklerde olduğu gibi bu konuda da ṯarîk analizi yapmakta ve eş-Şâtıbiyye'de Hişâm'a nispetle zikredilen damme vechinden dolayı, Şâtıbî'nin kendi isnâd zincirine muhalefet ettiğini söylemektedir.¹¹⁶ Nitekim eş-Şâtıbiyye'de damme vechinin atfedildiği Dâcûnî¹¹⁷ (ö. 324/936) ṯarîki *et-Teysîr* ve eş-Şâtıbiyye'nin muhtevası dışında kalmakta,¹¹⁸ aksine mezkûr eserlerde Hişâm rivâyetini, İbn 'Abdân¹¹⁹ (ö. h. 300'den sonra) kanalıyla Hülvânî¹²⁰ (ö. 250/864) ṯarîki temsil etmektedir.¹²¹

Dânî, Hişâm'a nispetle هَيْت kelimesine dair yukarıda zikredilen her iki vechi de *et-Teysîr*'de yer vermektedir. Fakat onun, ت harfinin damme ile okunduğu vecîh için kullandığı meçhul sîga, *et-Teysîr*'in ilgili vechi ihtiva etmediğine veya başka bir deyişle damme vechinin zayıf olarak görüldüğüne delil olarak kabul edilebilir.¹²² Nitekim Dâni, bir diğer eseri *Câmi' u'l-beyân*'da fetħa vechini Hülvânî ṯarîkine, damme vechini ise Dâcûnî ṯarîkine isnâd etmektedir.¹²³ Fakat bu vecîh, her ne kadar *et-Teysîr*'in muhtevasına girmese de Dâni, farklı bir eserin tazammununda olması hasebiyle damme vechini zikretmiş olabilir. Haddizatında bu vechi muṭlaḳ olarak nakletmektedir.

Daha önce zikredilen örneklerde olduğu gibi هَيْت kelimesi hakkında da eş-Şâtıbiyye'deki naşşın zahirîni dikkate alıp ilgili vecîhlerin aḥz edilmesine hükmeden kırâât ehli söz konusudur.¹²⁴ Bununla birlikte Seḥâvî ve talebesi Ebû Şâme el-Maḳdisî, Hişâm rivâyeti için meşhur olan vechin fetħa vechi olduğuna ayrıca temas etmektedir.¹²⁵ Kâdî, de هَيْت kelimesi hakkında Hişâm rivâyeti için iki vechi aḥz edilmeye uygun görmektedir. Ne var ki diğer örneklerde eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr* adlı eserlerin tazammun ettiği ṯarîkleri dikkate alıp bunların içeriği dışında kalan kırâât vecîhlerini meneden Kâdî, sözü edilen kelime hakkında ise Hişâm rivâyeti için iki vechi de kıraat etmeye elverişli görmektedir. Onun konuyla alakalı takip ettiği metodun bu örnekle birlikte paradoksal bir hüviyet kazandığı söylenebilir.¹²⁶ Her ne kadar damme vechi, eş-Şâtıbiyye ve *et-Teysîr*'in ihtiva ettiği ṯarîklerle gelmeseydi de 'Alî Muhammed eḍ-Ḍabbâ' (ö. 1380/1961), Şâtıbî'nin doğru olanı tatbik etmek adına iki vechi de naklettiğini söylemektedir.¹²⁷ İbnu'l-Cezerî de doğru olanı arayıp bulmak ve o konuda isabet etmek için; Şâtıbî'nin kendi uşûlünü göz ardı ettiğini, yani ṯarîklerine aykırı bir yol takip ettiğini belirtmektedir.¹²⁸

¹¹⁵ Şâtıbî, *Hirzu'l-emâni*, 61 (777. beyit).

¹¹⁶ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2389-2391.

¹¹⁷ Ebû Bekr Muhammed b. Aḥmed b. 'Umer ed-Dâcûnî.

¹¹⁸ Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/472-478; Suveyd, *es-Selâsil*, 330-332; 'Abduşşekûr, *Tahrîr*, 9.

¹¹⁹ Muhammed b. Aḥmed İbn 'Abdân el-Cezerî.

¹²⁰ Aḥmed b. Yezîd el-Hülvânî.

¹²¹ Bk. İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 1/466; Suveyd, *es-Selâsil*, 325; 'Abduşşekûr, *Tahrîr*, 9.

¹²² Dâni, *et-Teysîr*, 321. *et-Teysîr* şerhinde de damme vechi zikredilmekle beraber bunun Mekki b. Ebî Ṭâlib ve İbn Şurayḥ tarafından nakledilmediği öne sürülmektedir. Bk. Mâlikî, *Şerḥu kitâbi't-Teysîr*, 652-655.

¹²³ Dâni, *Câmi' u'l-beyân*, 3/1226-1227. Ayrıca bk. 'Alî b. Suleymân el-Manşûrî, *Hallu mucmelâti't-Ṭayyibe* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 38), 36a. Manşûrî'nin Ṭayyibe'ye dair kaleme aldığı manzum eserdeki konuya dair beyit şu şekildedir:

هَيْتَ لِحُلُوَانِي بَفَتْحِ النَّاءِ وَضَمِّهَا بِالِداِجُوْنِي فِي الْاَدَاءِ

¹²⁴ Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid*, 3/1014-1015; Ebû Şâme el-Maḳdisî, *İbrâzu'l-me'âni*, 533-534; Hibetullâh b. 'Abdirrahîm b. İbrâhîm el-Ḥamevî, *el-Feridetu'l-bâriziyye fi ḥallî'l-Kaşidetî's-Şâtıbiyye*, thk. 'Abdullâh b. Ḥâmid b. Aḥmed es-Suleymânî (Mekke: Câmi' at Ummi'l-Ḳurâ, Yüksek Lisans Tezi, h. 1416-1417) 342; İbnu'l-Kâşîş, *Sirâc*, 189-190; Neşşâr, *el-Mukerrar*, 181; Fikrî, *Taḳrîbu's-Şâtıbiyye*, 243.

¹²⁵ Seḥâvî, *Fethu'l-vaşid*, 3/1014-1015; Ebû Şâme el-Maḳdisî, *İbrâzu'l-me'âni*, 533.

¹²⁶ Kâdî, *el-Vâfi*, 242.

¹²⁷ Ḍabbâ', *İrşâdu'l-murîd*, 274-275. Ayrıca bk. Ebu'l-Feraḥ - 'İlmî, *Taḳrîbu'l-me'âni*, 294.

¹²⁸ İbnu'l-Cezerî, *Neşr*, 4/2389-2391.

Dânî, *Câmi' u'l-beyân* adlı eserinde ḡamme vechini tercihe şayan bulmakta, diğeri vechi ise zayıf olarak addetmektedir. Nitekim onun bu kabulü, fetḡa vechinde Ḥulvânî'nin yanılığa düştüğü kanaati şeklinde kendini göstermektedir.¹²⁹ *Taḥrîrât* müelliflerinin ilgili kelimenin icrasında ihtilaf ettikleri gibi kırâât mesleklerinin uygulamalarında da birlik olmadığı görülmektedir. 'Aṭullâh mesleği dışındaki mesleklerde ḡamme vechine yer verilmezken¹³⁰ 'Aṭullâh mesleğinde ise fetḡa vechi, ḡamme vechine mukaddem olmak kaydıyla her iki vecih de icra edilmektedir. Buna sebep olan durum ise *et-Teysîr* ve eş-Şâtıbiyye'nin tārîklerinden olan Ḥulvânî'ye fetḡa vechinin atfedilmesi, Dâcûnî'ye atfedilen ḡamme vechinin ise Dâni'nin ihtiyârı olmasıdır.¹³¹ Buradan anlaşılmaktadır ki 'Aṭullâh mesleği dışındaki mesleklerin¹³² ḡamme vechini tercih etmemeleri bu vechin طريق الداني olmasından kaynaklanmaktadır.¹³³

Sonuç

Diğeri manzum eserler hakkında olduğu gibi eş-Şâtıbiyye'nin muhtevası üzerinde de taḥrîrât çalışmaları yapılmaktadır. İbnu'l-Cezerî, ondaki kırâât ihtilafları üzerine müstakil çalışma yapmamış olsa da eş-Şâtıbiyye'nin tazammun ettiği kırâât ihtilafları üzerine *Neşru'l-kırââtî'l-aşr* adlı eserinde taḥrîrât uygulamalarına çokça yer vermektedir. Bu çalışmada da İbnu'l-Cezerî'nin taḥrîrâtçılığı, eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı taḥrîrât tatbikatlarından ortaya konulmaya ve onun haleflerine olan etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır. İbnu'l-Cezerî sonrasında eş-Şâtıbiyye üzerine yapılan taḥrîrât çalışmalarının metodoloji açısından çeşitlenmiş olması sebebiyle onun taḥrîrâtta yöntemini anlaşılması ve ardıllarına etkisinin görülmesi önem arz etmektedir.

Şâtıbî, eş-Şâtıbiyye'de *et-Teysîr*'i ihtisar etmekle beraber ona ilavelerde bulunmaktadır. İbnu'l-Cezerî'nin eş-Şâtıbiyye üzerine yaptığı taḥrîrât ameliyeleri ise Şâtıbî'nin *et-Teysîr*'in ve/veya eş-Şâtıbiyye'nin tārîklerine muhalefet ettiği vecihler hakkında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda İbnu'l-Cezerî, "خروج عن طرقة" (tārîklerinden sapmadır/tārîklerine muhalefettir, tilâvet isnâdlarına aykırı hareket etmektir.)" sözünü ve benzerlerini kullanmakla birlikte ilgili vecihleri menetme yolunu yeğlememiştir. İbnu'l-Cezerî'nin ilgili vecihleri gerek Şâtıbî'nin gerek Dâni'nin tercihleri olarak görmesi bu tercihte önemli bir faktördür. Mamafih İbnu'l-Cezerî'nin kullandığı "خروج عن طرقة" vb. ifadelerin ilgili vecihlerin menedilmesine delil olarak kullanılacak olması, eş-Şâtıbiyye'deki tercih ve ziyadelerin toptan reddedilmesine sebep olacak olumsuz bir durum ortaya çıkaracaktır.

Yukarıda ifade edilen olumsuzluğa rağmen İbnu'l-Cezerî'nin "خروج عن طرقة" ve benzeri ifadelerine dayanarak Şâtıbî'nin ilgili tercihlerinin ve *et-Teysîr*'e ziyadelerinin kıraat edilmesini menedenler olmaktadır. Bazıları ise ilgili vecihlerin menedilmesi için İbnu'l-Cezerî'nin mevzubahis ifadelerini bir hüccet olarak görmemektedir. Öyle ki bu görüş sahiplerine göre İbnu'l-Cezerî'nin konuya ilişkin sözleri bir ikaz mahiyetindedir. Bunu sıkı sıkıya savunan isimlerden biri de modern dönem kırââtçilerinden Muḡammed Sa'îd 'Abduşşekûr'dur. Konuyla alakalı olarak belirlenen hususlardan biri olan ilgili vecihlerin menedilmesi hükmünü, İbnu'l-Cezerî'nin konuya dair

¹²⁹ Dâni, *Câmi' u'l-beyân*, 3/1227. Ayrıca bk. 'Abduşşekûr, *et-Taḥrîrât*, 82.

¹³⁰ Muḡammed Emin Efendi, *Umdetu'l-hullân*, 1/426.

¹³¹ Seyyid Muḡammed 'Ârif el-Ḥifzî, *Muğni'l-kurrâ' fi şerhi Muḡtârî'l-ikrâ'*: min bâbi vakfi Ḥamzete ve Hişâmin 'ale'l-hemzi ilâ âḡiri'l-kitâb, thk. Gâde bt. 'Abdilmutekebbir b. Şâdîk el-Mağribî (Mekke: Câmî'atu Ummî'l-Ḥurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1434-1435/2013-2014), 130.

¹³² İşaret edilen meslekler Mutḡin, İtilâf ve Şufî meslekleridir.

¹³³ طريق الداني Dâni'nin ihtiyârı anlamında bir kullanımdır. Başka bir deyişle bu tabir, Dâni'nin ihtiyâr ettiği vecihler için kullanılmaktadır.

ifadeleri üzerine bina eden müelliflerin konu hakkındaki tavırlarıdır. Öyle ki *taḥrîrâta* konu olan ihtilâflı bazı vecîhlerin edâ ehli arasında aḥz edilmesinden dolayı, söz konusu müelliflerin zaman zaman İbnu'l-Cezerî'nin “خروج عن طريقه” ifadesinin zahirîne aykırı hüküm verdikleri de saptanmıştır. Bu çeşitlilikle birlikte eş-Şâṭibiyye'nin muhtevası hakkında ortaya çıkan ekollerin kırâât mesleklerinin tercihlerine etki ettiği de müşahede edilmiştir. Verilen örneklerin ikisinde görüldüğü üzere dört meslekten biri olan 'Aṭâullâh mesleğinin diğer mesleklerden farklılaştığı gözlemlenmiştir. Şöyle ki 'Aṭâullâh mesleği dışındaki mesleklerde, Şâṭibî'nin kendi isnâdına muhalefet ettikleri vecîhlerin aḥz edilmesi menedilmekte iken 'Aṭâullâh mesleğinde ise bu türden okumaların aḥz edilmesi uygun görülse de bunların ikinci planda bırakıldığı tespit edilmiştir.

Kaynakça

- 'Abduşşekûr, Sâmî Muhammed Sa'îd. *et-Tahrîrât 'ale's-Şâtıbiyye beyne'l-kırâati ve'l-men'*. b.y.: y.y., 1436/2015.
- 'Abduşşekûr, Sâmî Muhammed Sa'îd. *Tahrîru't-Teysîr*. b.y.: y.y., 1435/2014.
- Akdemir, Mustafa Atilla. "Kiraat İlminde Tahrîrât Meselesi", *Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2018), 83-112.
- Akkuş, Murat. "İbnu'l-Cezerî'de İndirac Usulü". *Uluslararası İbnu'l-Cezerî Sempozyumu* 01-04 Kasım 2018. Genel Koordinatör: Huriye Martı. 551-580. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Aktaş, Bayram. "Fahredden er-Râzî'nin Tefsiri Mefâtihu'l-Gayb'a Kiraatlerin Sıhhat Şartları Açısından Bir Bakış". *Kilitbahir* [Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi] 20 (2022), 27-52. 10.5281/zenodo.6350523
- 'Alî el-Ķârî, Ebu'l-Ħasen Nûruddîn 'Alî b. Şultân Muhammed el-Ķârî el-Herevî. *Şerhu Şerhi NuĦbeti'l-fiker fi muştalahâti ehli'l-eşer*. thk. Heyşem Nizâr Temîm, Muhammed Nizâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-ErĶâm b. Ebî'l-ErĶâm, ts.
- Altıkulaç, Tayyar. "İbn Şenebûz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-senebuz>
- Başal, Abdulhalim. "Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) Ħırzü'l-emânî'de (eş-Şâtıbiyye) Taz'îf Ettiği Vecihler ve Bu Vecihlerin Günümüz Kiraat Tedrisatı Pratiğine Yansıması". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 699-716. <https://doi.org/10.18505/cuid.1147097>
- Birışık, Abdulhamit. "en-Neşr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 27 Ekim 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/en-nesr>
- Bostan, Osman. *Ahmed er-Rüşdî ve Mürşidü't-Talebe Adlı Eserinin Kiraat İlmindeki Yeri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2022.
- Bostan, Osman. "en-Neşr Merkezli Çalışmalar (Tahrîrât Örneği)". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 52 (Haziran 2022), 207-234. <https://doi.org/10.17120/omuifd.1078721>
- Cemzûrî, Suleymân b. Ħuseyn. *el-Fethu'r-Rahmânî şerhu Kenzi'l-me'ânî bi-tahrîri Ħirzi'l-emânî*. thk. 'Abdu'r-RâziĶ b. 'Alî b. İbrâhîm Mûsâ. Riyad: Dâru İbnu'l-Ķayyim, Kahire: Dâru İbnu 'Affân, 1426/2005.
- Cermî, İbrâhîm Muhammed. *Mu'cemu 'ulûmi'l-Ķur'ân: 'Ulûmu'l-Ķur'ân, et-tefsîr, et-tecvîd, el-kırâât*. Dimaşk: Dâru'l-Ķalem, 1422/2001.
- Çetin, Abdurrahman. "Ebû Amr ed-Dânî ve Eserleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (1991), 31-40.
- Dabbâ', 'Alî Muhammed. *İrşâdu'l-murîd ilâ maĶsûdi'l-Ķaşîd fi'l-kırââti's-seb'*. Tanta: Dâru's-Şahâbe li't-Turâs, 1427/2006.
- Dabbâ', 'Alî Muhammed. *Şerhu İthâfi'l-beriyye bi-tahrîrâti's-Şâtıbiyye: MuĦtasaru BulûĶi'l-umniyye*. thk. Ebu'l-Ħayr 'Umer b. Ħasen b. 'AbdilĶâdir. Riyad: Edvâ'u's-Selef, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelusî. *Câmi'u'l-beyân fi'l-kırââti's-seb'i'l-meşhûra*. thk. 'Abdulmuheymin 'Abdusselâm et-ĤahĦân vd. 4 Cilt. Şarika [Birleşik Arap Emirlikleri]: Câmi'atu's-ŞarîĶa, 1428/2007.
- Dânî, Ebû 'Amr 'Uşmân b. Sa'îd b. 'Uşmân el-Endelusî. *et-Teysîr fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Ħâtîm ŞâliĦ ed-Dâmin. Şarika: Mektebetu's-Şahâbe, Ayn Şems: Mektebetu't-Tâbi'in, 1429/2008.
- Ebû Şâme el-MaĶdisî, Ebu'l-Ķâsim Şihâbuddîn 'Abdurrahmân b. İsmâ'il b. İbrâhîm. *İbrâzu'l-me'ânî min Ħirzi'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'*. thk. İbrâhîm 'Aĥve AvaĶ. Kahire: Muştafâ el-Bâbî el-Ħalebî, 1982.
- Ebu'l-FeraĦ, Seyyid Lâşîn - İlmî, Ħâlîd b. Muhammed el-ĦâfiĶ. *TaĶrîbu'l-me'ânî fi şerhi Ħirzi'l-emânî fi'l-kırââti's-seb'i*. Medine: Mektebetu Dâri'z-Zemân, 5. Basım, 1424/2003.
- EfendioĶlu, Mehmet. "Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sabit--hadis>
- Fikrî, İhâb. *TaĶrîbu's-Şâtıbiyye*. b.y.: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 2. Basım, ts.
- Gökdemir, Ahmet. *Ali b. Süleyman el-Mansûrî ve Meşhur Mısır Tariki Kurrâları*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2018.
- Gökdemir, Ahmet. "Osmanlı Kiraat Eğitiminde Tarikler, Meslekler ve Mesleklerin Temel Eserleri". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 13 (2019), 91-123. <https://doi.org/10.16947/fsmia.582365>

- Ḥalîcî, Muḥammed b. ‘Abdirrahmân el-Ḥanefî. *Ḥallu’l-muškîlât ve tavdîhu’t-tahrîrât fi’l-kirâât*. thk. Ebu’l-Ḥayr ‘Umer b. el-Murâbeh b. Ḥasen b. ‘Abdilkâdir el-Murâfî. Riyad: Edvâ’u’s-Selef, 1428/2007.
- Ḥamevî, Hibetullâh b. ‘Abdirrahîm b. İbrâhîm. *el-Ferîdetu’l-bâriziyye fi halli’l-Kaşîdeti’s-Şâtıbiyye*. thk. ‘Abdullâh b. Ḥâmid b. Aḥmed es-Suleymânî. Mekke: Câmî’atu Umîi’l-Ḳurâ, Yüksek Lisans Tezi, h. 1416-1417.
- Hamurlı, Mustafa. “Kıraatlerin Sunumunda İfrad ve Cem’ Meselesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 26/2 (2022), 605-619. <https://doi.org/10.18505/cuid.1078181>
- Ḥaṭîb el-Bağdâdî, Aḥmed b. ‘Alî b. Şâbit. *Şerafu aşşâbi’l-ḥadîs ve Naşîḥatu ehli’l-ḥadîs*. thk. ‘Amr ‘Abdilmun’im Suleym. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1417/1996.
- Ḥıfzî, Seyyid Muḥammed ‘Ârif. *Muğni’l-kurrâ’ fi şerhi Muḥtârî’l-ıkrâ’: min bâbi vaḳfi Ḥamzete ve Hişâmin ‘ale’l-hemzi ilâ âḥiri’l-kitâb*. thk. Gâde bt. ‘Abdilmutekebbir b. Şâdiḳ el-Mağribî. Mekke: Câmî’atu Umîi’l-Ḳurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1434-1435/2013-2014.
- Ḥuseynî, Ḥasen Ḥalef. *et-Tuḥfetu’l-medeniyye fi dabṭi nazmi İthâfi’l-beriyeye bi-tahrîrâti’s-Şâtıbiyye*. haz. Riḍâ b. ‘Alî b. Dervîş el-‘Ulvânî. Kahire: Mektebetu’s-Sunne, 1430/2009.
- Huzelî, Ebu’l-Ḳâsim Yûsuf b. ‘Alî b. Cubâre. *el-Kâmil fi’l-kirâât*. thk. Ebû İbrâhîm ‘Amr b. ‘Abdillâh. 2 Cilt. Kahire: Dâru Semâ li’l-Kitâb, 1435/2014.
- İbn Ğalbûn, Ebu’l-Ḥasen Ṭâhir b. ‘Abdilmun’im b. ‘Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Ḥalebî el-Mısrî. *et-Tezkira fi’l-kirââti’s-semân*. thk. Eymen Ruşdi Suveyd. 2 Cilt. Cidde: Dâru’l-Ğarbi’l-‘Arabî, 1412/1991.
- İbn Ğalbûn, Ebu’t-Ṭayyib ‘Abdilmun’im b. ‘Ubeydillâh b. Ğalbûn el-Ḥalebî. *Kitâbul-İrşâd fi’l-kirâât ‘ani’l-eimmeti’s-seb’*. thk. Bâsim b. Ḥamdî b. Ḥâmid es-Seyyid. 2 Cilt. Riyad: Câizetu’l-Emîr Şultân ed-Devliyye fi Ḥıfzî’l-Ḳur’ân li’l-‘Askerîn, 1432/2011.
- İbn Ḥacer el-‘Askalânî, Ebu’l-Faḳl Şihâbuddîn Aḥmed b. ‘Alî b. Muḥammed. *Nuzhetu’n-nazar fi tavdîhi Nuḥbeti’l-fiker fi muşṭalaḥi ehli’l-eşer*. thk. ‘Abdullâh b. Ḍayfullâh er-Ruḥaylî. Riyad: Maṭba’atu Sefîr, 2. Basım, 1429/2008.
- İbn Manzûr, Ebu’l-Faḳl Cemâluddîn Muḥammed b. Mukerram. *Lisânu’l-‘Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Şâdir, ts.
- İbn Mucâhid, Ebû Bekr Aḥmed b. Mûsâ b. el-‘Abbâs b. Mucâhid et-Temîmî. *Kitâbu’s-‘Seb’*. thk. Şevḳî Ḍayf. Kahire: Dâru’l-Me’ârif, 2. Basım, 1980.
- İbn Sivâr, Ebû Ṭâhir Aḥmed b. ‘Alî b. ‘Ubeydillâh b. ‘Umer. *el-Mustenîr fi’l-kirââti’l-‘aşer*. thk. ‘Ammâr Emîn ed-Dudû. 2 Cilt. Dubai: Dâru’l-Buhûs li’l-Dirâsâti’l-İslâmiyye ve İḥyâi’t-Turâs, 1426/2005.
- İbn Şurayḥ, Ebû ‘Abdillâh Muḥammed b. Şurayḥ er-Ru’aynî el-Endelusî el-İşbilî. *el-Kâfi fi’l-kirââti’s-seb’*. thk. Aḥmed Maḥmûd Abdusseminî eş-Şâfi’î. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1421/2000.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *Ġâyetu’n-nihâye fi ṭabaâti’l-kurrâ’*, nşr. Gotthelf Bergstraesser. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1427/2006.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *Muncidu’l-muḳriîn ve mursidu’t-ṭâlibîn*. thk. Nâşir Muḥammedî Muḥammed Câd. Riyad: Dâru’l-Meymân, 1435/2014.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *Neşru’l kirââti’l-‘aşr*. thk. Eymen Ruşdi Suveyd. 5 Cilt. İstanbul: Dâru’l-Ġavsânî li’l-Dirâsâti’l-Ḳur’âniyye, Beyrut: Dâru’l-Ġavsânî li’l-Dirâsâti’l-Ḳur’âniyye, 1439/2018.
- İbnu’l-Cezerî, Ebu’l-Ḥayr Şemsuddîn Muḥammed b. Muḥammed b. Muḥammed b. ‘Alî b. Yûsuf. *Ṭayyibetu’n-Neşr fi’l-kirââti’l-‘aşr*. thk. Muḥammed Temîm ez-Zu’bî. Medine: Mektebetu Dâri’l-Hudâ, 1414/1994.
- İbnu’l-Fehḥâm, Ebu’l-Ḳâsim ‘Abdurrahmân b. ‘Atîḳ b. Ḥalef el-Ḳureşî eş-Şıḳillî. *Kitâbu’t-Tecrîd li-buġyeti’l-murîd fi’l-kirââti’s-seb’*. thk. Ḍârî İbrâhîm ed-Dürî. Amman: Dâru ‘Ammâr, 1422/2002.
- İbnu’l-Ḳâşîḥ, Ebu’l-Ḳâsim ‘Alî b. ‘Uşmân b. Muḥammed b. Aḥmed b. el-Ḥasen. *Sirâcu’l-kârî’i’l-mubtedî ve tizkârû’l-muḳri’i’l-muntehî*. thk. Muḥammed Abdulkâdir Şâhîn. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2. Basım, 1425/2004.
- Ḳâdî, ‘Abdulfettâḥ. *Şerḥu’n-nazmi’l-Câmi’ li-kirâati’l-imâm Nâfi’*. tsh. Mañşûr Aḥmed. Kahire: el-Mektebetu’l-Ezheriyye li’t-Turâs, ts.
- Ḳâdî, ‘Abdulfettâḥ. *el-Vâfi fi şerhi’s-Şâtıbiyye*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 12. Basım, 1438/2017.
- Ḳalânîsî, Ebu’l-‘İzz Muḥammed b. el-Ḥuseyn b. Bundâr el-Vâşiṭî. *İrşâdu’l-mubtedî ve tezkiratu’l-muntehî fi’l-kirââti’l-‘aşr*. thk. ‘Uşmân Maḥmûd Ġazzâl. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1428/2007.

- Ḳāsimî, Muḥammed Cemâluddîn. *Ḳavâ'idu't-tahdîs min funûni muştalâhi'l-ḥadîs*. thk. Muştafâ Şeyḫ Muştafâ. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 1425/2004.
- Kılıç, Mehmet. Molla Ali el-Kârî'nin "*Envâru'l-Kur'ân ve Esrâru'l-Furkân*" Tefsirinde Kıraatlere Yaklaşımı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Koyuncu, Recep. *Kıraat İlminde Tahrîrât: Mustafa el-İzmîrî ve 'Umdetü'l-İrfân Adlı Eseri* (Edisyon Kritik). İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2021.
- Koyuncu, Recep. "Yöntem ve Mahiyeti İtibariyle Kıraat İlminde Tahrîrât Geleneği: İbnü'l-Cezerî Özelinde Bir İnceleme". *Uluslararası İbnü'l-Cezerî Sempozyumu* 01-04 Kasım 2018. Genel Koordinatör: Huriye Martı. 665-690. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Ḳudât, Muḥammed Aḫmed Muflih vd. *Muḳaddimât fi 'ilmi'l-kırâât*. Amman: Dâru 'Ammâr, 1422/2001.
- Leknevî, Ebu'l-Ḥasenât Muḥammed Abdullḫayy el-Hindî. *el-Ecvibetu'l-fâdıla li'l-es'ileti'l-aşerati'l-kâmile*. thk. 'Abdufettâḫ Ebû Ğudde. Kahire: Dâru's-Selâm, 5. Basım, 1428/2007.
- Mâlikî, Abdolvâḫid b. Muḥammed b. 'Alî Ebû Muḥammed el-Mâlikî. *Şerḫu kitâbi't-Teysîr li'd-Dânî fi'l-kırâât: ed-Durru'n-Neşîr ve'l-'azbu'n-nemîr*. thk. 'Âdil Aḫmed 'Abdulmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Maşûrî, 'Alî b. Suleymân. *Ḥallu mucmelâti't-Ṭayyibe*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 38, 1a-38b.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi*. Ankara: Otto, 2016.
- Mekki b. Ebî Ṭâlib, Ebû Muḥammed Ḥammûs b. Muḥammed el-Ḳaysî. *Kitâbu't-Tebşira fi'l-kırââti's-seb'*. thk. Muḥammed Ğavşen-Nedvî. Bombay: ed-Dâru's-Selefiyye, 2. Basım, 1402/1982.
- Muḫallilâtî, Ridvân b. Muḥammed b. Suleymân. *Şifâu's-sudûr bi-zikri kırââti'l-eimmeti's-seb'ati'l-budûr*. thk. Ferğalî Seyyid 'Arabâvî. İsmailiye (Mısır): Mektebetu'l-İmâmî'l-Buḫârî, 1436/2015.
- Muḥammed Emîn Efendî, 'Abdullâḫ Efendizâde. *'Umdetu'l-ḫullân fi idâhi Zubdeti'l-'irfân*. thk. Mehmet Çaba. 2 Cilt. İstanbul: Haciveyszade İlim ve Kültür Vakfı, 2021.
- Muḫaysin, Muḥammed Sâlim. *el-İrşâdâtu'l-celiyye fi'l-kırââti's-seb' min tariḫi's-Şâtıbiyye*. Kahire: Dâru Muḫaysin, 1426/2005.
- Muḫaysin, Muḥammed Sâlim. *el-Hâdî şerḫu Ṭayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââti'l-'aşr*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1417/1997.
- Muḫtâr, Muḫsim. "İlmu't-tahrîrât beyne't-ṭarîḫati'l-Mağribiyye ve't-ṭarîḫati'l-Meşrikiyye". *el-Kırââtu'l-Ḳur'âniyye fi'l-âlemi'l-İslâmî: Evdâ' ve meḳâsîd*. 577-605. Rabat: er-Râbiṭatu'l-Muḫammediyye li'l-'Ulemâ', 2014. <http://search.mandumah.com/Record/498401>
- Mulṭekâ Ehli't-Tefsîr*, "Mulṭekâ'l-kırâât ve't-tecvîd ve rasmi'l-muşḫaf ve dabṭihî". Erişim 11 Nisan 2023. <https://mtafsir.net/forum/التحريات-خاص-الأهل-وضبطه-6214-ورسم-المصحف-والتجويد-والقراءات-العام/ملتنقى>
- Mutevellî, Muḥammed b. Aḫmed. *el-Burḫânu'l-aşdaḳ ve's-şirâṭu'l-muḫaḳḳaḳ fi men 'il-ḡunneti li'l-Ezrak*. "el-Burḫânu'l-aşdaḳ ve's-şirâṭu'l-muḫaḳḳaḳ fi men 'il-ḡunneti li'l-Ezrak". thk. 'Abdulḳayyûm b. 'Abdilḡafûr b. Ḳameriddîn es-Sindî. Mecelletu Ma'hedî'l-İmâm eş-Şâtıbî 13 (Mayıs 2012), 355-432.
- Mutevellî, Muḥammed b. Aḫmed b. el-Ḥasen b. Suleymân. *Metnu 'Azvi't-turuk*. thk. Cemâluddîn Muḥammed Şeraf. Tanta: Dâru's-Şaḫâbe li't-Turâs, 1429/2009.
- Neşşâr, Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Ḳāsim b. Muḥammed b. 'Alî. *el-Bedru'l-munîr fi kırââti Nâfi' ve Ebî 'Amr ve'bni Keşîr*. thk. el-Muḫtâr Aḫmed Deyra. Trablus: Cem'iyetu'l-Da'veti'l-İslâmiyye el-'Âlemiyye, 2003.
- Neşşâr, Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Ḳāsim b. Muḥammed b. 'Alî. *el-Budûru'z-zâhira fi'l-kırââti'l-'aşri'l-mutevâtira*. thk. Aḫmed 'Îsâ el-Ma'sarâvî. 4 Cilt. Dimaşk: Dâru'n-Nevâdir, 2. Basım, 1432/2011.
- Neşşâr, Ebû Ḥafş Sirâcuddîn 'Umer b. Zeyniddîn Ḳāsim b. Muḥammed b. 'Alî. *el-Mukerrar fi mâ tevâtera mine'l-kırââti's-seb'i ve teḫarrar*. thk. Aḫmed Maḫmûd 'Abdusseminî eş-Şâfi'î el-Ḥafyân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.
- Öğmüş, Harun. "Kur'an'ın Sihhati Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Değerlendirilmesi". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39 (2010) 5-26.
- Pilgür, Eren. "Hîrzü'l-emânî Bağlamında Ortaya Çıkan Tahrîrât Edebiyatı'nın Tespit ve Tahlili". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/20 (Aralık 2021), 277-298. <https://doi.org/10.51553/bozifder.961063>

- Pilgır, Eren. *Kıraat Edebiyatında ve Tedrisatında Manzum Eser Geleneği: Hirzu'l-Emâni Örneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ferd>
- Polat, Salahattin. "Şâhid". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 12 Nisan 2023. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sahid--hadis>
- Sâçaqlızâde, Muḥammed b. Ebî Bekr el-Mar' aşî. *Tehzîbu'l-Kırâât. thk. Hâlid Abdusselâm Berakât*. Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 1433/2012.
- Sadıkov, Murad. Hâşim b. Muhammed el-Mağribî'nin (ö. 1179 h.) "*Hısnu'l-Kârî fi İhtilâfi'l-Mekârî*" Adlı Eseri'nin *Edisyon Kiriği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Şafâkusî, Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Sâlim b. Muḥammed en-Nûrî. *Gaysu'n-nef'i fi'l-kırââti's-seb'i*. thk. Aḥmed Maḥmûd 'Abdussemî' eş-Şâfi'î el-Ḥafyân. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Seḥâvî, 'Alemuddîn Ebu'l-Ḥasen 'Alî b. Muḥammed b. 'Abdişşamed. *Fethu'l-vaşid fi şerhi'l-Kaşid*. thk. Mevlây Muḥammed el-İdrîsî et-Ṭâhirî. 4 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Ruşd, 1423/2002.
- Seyyid, Ervâ Seyyid Aḥmed Ḥalîl. "Dirâse", *Tahrîru Ṭayyibeti'n-Neşr fi'l-kırââti'l-aşr: Min evveli sûrati Yûnus ilâ nihâyeti sûrati's-Şâffât*. mlf. es-Seyyid Hâşim Muḥammed el-Mağribî. thk. Ervâ Seyyid Aḥmed Ḥalîl es-Seyyid. 13-31. Mekke: Câmî'atu Ummi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, ts.
- Schio, Feride. "et-Tahrîrât ve'l-iḥtiyârât fi'l-kırââti'l-Kur'âniyye ve 'alâkatuhâ bi-ikrâi'n-Nebiyi şallellâhu 'aleyhi ve sellem ve ikrâihî". *Mecelletu Câmî'ati'l-Emîr 'Abdilḳâdir li'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye* 30/2 (2016), 15-36.
- Suveyd, Eymen Ruşdî. *es-Selâsilu'z-zehebiyye bi'l-esânîdi'n-Neşriyye min şuyûḥi ile'l-ḥaḍrati'n-nebeviyye*. Cidde: Dâru Nûri'l-Mektebât, 1428/2007.
- Şâtîbî, Ebû Muḥammed Ḳâsim b. Firruh b. Ḥalef er-Ru'aynî. *Metnu's-Şâtîbiyye: Hirzu'l-emâni ve vechu't-tehâni fi'l-kırââti's-seb'*. tsh. Muḥammed Temîm ez-Zu'bi. Dimaşk: Dâru'l-Gavsânî li'd-Dirâsâti'l-Kur'âniyye, 5. Basım, 1431/2010.
- Türkmen, Ömer. "Türkiye'deki Kıraat Tedrisatına Eleştirel Bir Yaklaşım". *İslami İlimler Dergisi* 16/2 (Kasım 2021), 89-102. <https://doi.org/10.34082/islamiilimler.1025739>
- Türkmen, Ömer. *el-Cevâhiru'l-mutenâsira fi fersi ḥurûfi'l-kırââti'l-aşri'l-mutevâtira*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2023.
- Yüksel, Ali Osman. *İbn Cezerî ve Tayyibetü'n-Neşr*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2. Basım, 2016.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyḍ Muḥammed el-Murteḍâ b. Muḥammed b. Muḥammed b. 'Abdirrezzâk. *Tâcu'l-arûs min cevâhiri'l-Ḳâmûs*, thk. İbrâhîm et-Terzî vd. 40 Cilt. Kuveyt: el-Meclisu'l-Vaṭaniyyu li's-Seḳâfe ve'l-Funûn ve'l-Âdâb, 1385-1422/1965-2001.
- Zeyyât, Aḥmed 'Abdul'azîz Aḥmed. *Şerḫu Tenḳîhi fetḫi'l-Kerîm fi tahrîri'l-Kur'âni'l-'Azîm*. Kuveyt: Kıṭâ'u'l-Mesâcid, 1429/2008.